

A HÍR ÉS A KÖZVÉLEMÉNY KONCEPCIÓJÁNAK FORMÁLÓDÁSA
ZRÍNYI MIKLÓS MŰVEIBEN

Ha magyar párhuzamot keresünk a barokk színház-toposz morális allegóriájának politikai metaforává való átalakulására, a Világszínháznak (*Theatrum Mundi*) vagy az emberi élet színházának (*Theatrum vitae humanae*) *Theatrum politicum*-má válására, annak a folyamatnak szemléltetésére, amelynek során a politikus, az isteni bölcsesség letéteményese, a keresztény Fejedelem *színészé*, nevelője és tanácsadója, a filozófus, a humanista *institutor morum* az állami adminisztrációba beépülő *szakemberré*, az örökkévalóságnak dolgozó *történetíró* pedig a kíváncsi nézősereget politikai célok érdekében manipuláló *publicistává* lesz – keresve sem találhatunk paradigmatisabb példát a költő és politikus Zrínyi Miklósénál. A hosszú készülődés után, az itáliai idillköltészet „reménytelen szerelmes” – szerepe, a szigeti Zrínyi heroikus mintája, a „vitéz hadnagy” absztrakt hadvezér-ideálja, a politikusi és hadvezéri nagyságot együtt kínáló Mátyás-szerep tanulságainak érvényesítése, a kísérletező szerepjáték végén¹ ő a 17. századi magyar politika talán legjelentősebb alakja, aki megpróbálkozik vele, hogy egy személyben egyesítse az országmentő politikus vonásait, aki „nem csak csinál az íróknak kíváncságot dicséreteket írnia, de sőt nevel benne ékessen szöveget” – és magát az „ékessen író historicust”, a „panegyristát”.² Az alábbiakban arra próbálunk választ keresni, milyen dicséretre gondolt Zrínyi, miféle dicsőséget, kinek és hogyan közvetíthetett szerinte a történetíró és a költő – azaz végső soron a közvélemény fogalmát és a közvélemény-formálás problémáját vesszük szemügyre műveiben.

Az emberi történet talán szomorú („panaszolkodik” is Zrínyi, hogy „evvel az geniummal, evvel az hazálja] szolgálatjához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásnak *seculumjában* helyeztette” őt a „Magyar Fatum”,³ s ambícióihoz mérten kevés alkalma nyílt rá, hogy tárgya legyen a dicsőítő írásoknak) – a kutató dolgát azonban megkönnyíti, hogy egy életművön, s lényegében változatlan terminológia keretei között vizsgálhatja a tradicionális szemlélet módosulását, az értékhierarchia átrendeződését, a hagyományos fogalmi készlet közvetítette jelentések radikális átalakulását. S tehetjük mindezt egy keretmetaforán, a *színház metaforáján* belül maradva – lévén hogy hősünk maga is mindig szívesen alkalmazta. A *Szigeti veszedelem* döntő összecsapását például mágikus emberáldozat készíti elő:

„Alderán elröpül az fekete lovon,
Helyt keres magának erdő közt egy sikon.

¹ Zrínyi szerepkövető, metamorfózisra való hajlandóságáról az *Arianna sírása* kapcsán meggyőzően írt Kovács Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985. 196–211. Úgy véljük, érvelésének logikája a művön túlra, a lírikus (és politikus) személyiségére, általában vett szellemi alapállására is kiterjeszthető.

² *Mátyás király életéről való elmélkedések*. In ZRÍNYI Miklós, *Összes művei*. I. Kiad. KLANICZAY Tibor. Bp., 1958. 591.

³ *Dedicatio*. In ZRÍNYI, i. m. I. 408.

Tizenkét keresztyén ifiat ő titkon
 Táborbul kihozat, mellyek voltak láncon.
 Ezeknek gégejét nagy késsel megmetszi,
 Ártatlan véreket medencében teszi,
 Több társait osztán magátul elküldi,
 Az nagy teátrumon csak magát szemléli.”⁴

A *Mátyás-elmélkedésekben* a Vitéz János-féle összeesküvés felszámolásának egyes állomásai a sorstragédia felvonásainak kegyetlen logikájával követik egymást:

„Mátyás király penig elvégezvén ennek a tragediának első actusát és a többit, az utolsóira jöve, az érseket nyakon kapatá s fogságban küldé [...] Tudta jól király, hogy ennek az actusnak utolsónak kell lenni, mert előbb magának tett volna kárt.”⁵

A humanista nagykirály rendezői vénája Wrocław ostrománál is megmutatkozik:

„...a király, hogy annyival inkább kivesse az ellenségnek remétségét szívéből, nagy theátrumokat csináltata a város mellett, ahol ő nagy vendégségeket és táncokat szerzetetett [...] az ellenség bosszantására, aki éjjel-nappal láthatja vala ezt a vigasságot, holott ő éheznek s koplal vala.”⁶

A későbbiekben még idézendő *Nádori emlékiratban*, a II. Rákóczi Györgyhöz intézett 1653. évi levélben pedig már egyértelműen politikai összefüggésben kerül elő a toposz: ha a spanyol király örökös nélkül hal meg – írja Zrínyi – „akkor az egész európai status felfordul, szintén mint az comédián való scéna...”⁷

⁴ *Szigeti veszedelem*, XIV. 20–21. (Zrínyi, i. m. I. 318.) A motívum előképe Marino kiséposza, a betlehemi gyermekgyilkosságot feldolgozó *La strage degli innocenti*, amelynek harmadik énekében Heródes készíti elő a „kegyetlen ünnepre alkalmas színházat” („Opportuno teatro a l’empia festa”): „Quivi su d’un balcone sublime, et erto / A riguardar l’uccision funesta, / E de le morti altrui le varie guise, / Giudice, e spettator lieto s’accise.” Giovanni Battista MARINO, *La Strage de gli Innocenti*, III. 6. Venetia, 1633. 85. A párhuzamra felhívta a figyelmet KARDOS Tibor, *Zrínyi, a költő a XVII. század világában*. Bp., 1932. A Marino-imitáció kérdéseit eddig a legalaposabban (a régebbi szakirodalom eredményeit is összefoglalva) vizsgálta KOVÁCS, S. L., i. m. 115–127. („A Marino-kérdés” c. fejezet.) A ’vérpád’, ’vesztőhely’ jelentésben álló teátrum a későbbi magyar közköltészetben is előfordul: „Nem tudsz-e tanulni a nem régi példán, / Magad nemzetével történt tragedián, / Mely nagy magnatesek hóhérok teátrumán / Ezért pallos által mentek egymás után?” (Ismeretlen költő verse, *A megnyomortottakra ne mérj még több csapást*. In *Magyar költők 17. század. A kuruc kor költészete*. II. Kiad. KOMLOVSZKI Tibor. Bp., 1990. 245.)

⁵ *Mátyás király életéről való elmélkedések*. In Zrínyi, i. m. I. 609. A szélesebb értelemben vett teátrum-toposz alkalmazása ebben a funkcióban másutt is igen gyakori; gondoljunk csak Bethlen Miklós *Önéletírására*, ahol az egyes eseménysoroknak (például Bély Pál, Bánffy Dénes „összeesküvéseinek”) végigvitt metaforája a „tragoedia”.

⁶ Uo. 612.

⁷ Zrínyi Miklós, *Összes művei*. II. Kiad. CSAPODI Csaba–KLANICZAY Tibor. Bp., 1958. 186. Az úgynevezett „Nádori emlékirat” provenienciájáról a közelmúltban figyelemre méltó új megfontolásokat vetett fel VÁRKONYI Gábor, *Emlékirat a nádorság ügyében*. Irodalomismeret, 1995. 1–2. 40–47. Gondolatmenetével itt mégsem vitatkozom, hiszen akár maga Zrínyi mondta tollba a szöveget, akár egy titkos tárgyalás utólagos (a mai diplomáciai gyakorlatban „emlékeztető” néven ismert) feljegyzésről van szó, amelyet esetleg valaki más készített a fejedelem számára, annyi kétségtelen, hogy a végső forrás csakis Zrínyi lehetett; amit már csak az is bizonyít – si licet parva –, hogy a Vittorio Siri kortörténeti munkájára tett utalások a Zrínyi-könyvtár *Mercurio*-köteteinek pontos címlírását idézik.

A színpadi tér természetesen minden esetben más és más, a metafora kiterjeszthető az erdei tisztástól a várostromlók táborán keresztül az emberi nyomorúság vagy az európai nagypolitika „scénájáig”, önmagában tehát nem mond semmit, üres keret; az analógiák szaporíthatók volnának, ám más következtetésre nemigen juthatnánk belőlük, mint hogy a korabeli *koiné* közhelyéről, olyan toposzról van szó, amelyet Zrínyi magától értetődő természetességgel használt, annak ellenére, hogy személyes színházélménye eddigi tudomásunk szerint nem sok lehetett. A továbbiakban, a színek cserélődésének törvényszerűségeit kutatva, vezérfonalként a „színész”, a főszereplő gesztusrendszerének szervező motívumát, a *sikert* választottuk. A „Zrínyi-színház” szóhasználatában centrális helyet elfoglaló, a 'si-kernek' megfelelő terminusok – a *jó hírnév, tisztesség, dicsőség* – ugyanis folyamatos, és feltevésünk szerint törvényszerű jelentésváltozáson esnek keresztül az 1640-es évektől az utolsó nagy műig, az *Afiumig*, s a jelentések módosulásának elemzése talán értelmet adhat a toposzkutatásnak, segítségével nyomon követhető egyfajta belső fejlődés, amely az eposz keresztény értelmétől az utolsó levelek végzetet „ultra provocáló” görögös fátum-hitéhez, a szülőföldes és nemzeti történelmet sorstragédiaként szcenírozó hatalmas Zrínyi-vízióhoz vezet.

A *Szigeti veszedelem* nyitóképe még a barokk világdrama hagyományos forgatókönyvéhez igazodik:

„Az nagy mindenható az földre tekinte,
Egy szem fordulásból világot megnéze,
De leginkább magyarokat eszben vette,
Nem járnak az úton, kit Fia rendelte.”⁸

Isten a dramaturg, a kereszténység és a nemzet üdvéért bemutatott áldozat véres spektakulumát sugalmazó szerző – ám a „gépezet” mozgásba hozása, Szulejmán seregének és alvilági segítőinek harcra indítása után visszahúzódik páholya mélyére, onnan figyelni tovább az eseményeket. A rendező szerepét maga a főhős, a szigeti Zrínyi Miklós veszi át: a várkápolna háromszor meghajló feszületéhez imádkozva kinyilatkoztatást kap Krisztustól; hősi halálát ettől kezdve saját maga állítja színre. Az eredetileg Eger ellen induló török hadat provokálja, hogy Szigetvár ellen forduljon; az ostrom előtt vitézeihez szónoklatot intéz:

„Ez a hely s ez az vár légyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképpen emberek s vitézek légyünk,
Ugy marad meg örökkén az mi szép hírünk.”⁹

A vár teátruma *theatrum mortis*-szá, halálszínházzá és *theatrum gloriae*-vé, a dicsőség színpadává magasztosul, a hátborzongató előadás publikuma pedig jelképesen az egész keresztény világ:

„Mindenfelől ránk néz az nagy keresztényiség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménség;

⁸ *Szigeti veszedelem*, I. 8. (ZRÍNYI, i. m. I. 36.)

⁹ Uo. V. 34. (Id. kiad., 126.)

Soha még mireánk nem jött rút szégyenség;
Azért rakva hirünkkel föld, tenger és ég.”¹⁰

A nagyjelenet, a kirohanás előtt „szigetnek Hectora” a nagy színész tudatosságával cserél jelmezt:

„Egy dolmánt, egy mentét választ csak magának,
Az mely legszebb vala mind közte azoknak;
Ebbe szokta mutatni magát udvarnak,
Ebbe menyegzőknek és triumfusoknak.”¹¹

S hogy az ütközet kavarodásában se lehessen senkinek kétsége a főszereplő kilétéről:

„Két arany peracet választá azután,
Evvel jelt csinála vitéz uri karján.”¹²

A földi publikum mellett az égiek közönsége is összegyűlik a bemutatóra:

„Ül vala Isten abban az székiben,
Az honnan világot nézi kegyelmesben,
Méltóság tisztesség nagy áll körületben,
Tronussa helyheztetve nagy örökségben.
[...]
Ilyen méltóságbul nagyon parancsola,
Az az jó, az az igaz, az nagy Jehova,
Hogy minden musika egyszersmind hallgatna,
És hogy öszvegyülne mennyei udvara.”¹³

A bán halála után a zárókép apotheózisa a barokk udvari spektakulumok színpadtechnikai *meraviglia*-ira (trükkjeire) emlékeztet:

„Angyali legio ott azonnal leszáll,
Dicsérik az Istent hangos musikával.
Gábrriel bán lelkét két tized magával
Földrül felemeli gyönyörű szárnyával.
És minden angyal visz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket.”¹⁴

Talán nem tűnik önkényesnek vagy erőltetettnek ez a „teátrális” olvasat, ha arra gondolunk, hogy a korabeli szóhasználatban a színházmetafora szinte min-

¹⁰ Uo. V. 24. (Id. kiad., 124.)

¹¹ Uo. XV. 13. (Id. kiad., 340.)

¹² Uo. XV. 14. (Id. kiad., 341.)

¹³ Uo. XV. 18. és 23. (Id. kiad., 341., 342.)

¹⁴ Uo. XV. 107–108. (Id. kiad., 359.)

den elképzelhető területre kiterjed. A század talán leggyakrabban használt metaforájáról van szó,¹⁵ olyan keretről, amely igen széles rétegek világlátását határozta meg, vizuálisan is megragadható modellt kínálva a személyes érintkezés technikáinak alakításához, a múlthoz való viszony meghatározásához, a tudományos ismeretek klasszifikálásához, s végül az ember világegyetemben elfoglalt helyének kijelöléséhez is. Anélkül, hogy ehelyütt kitérnénk a toposz történetének ismertetésére, meg kell említenünk alkalmazásának, működésének egy fontos sajátosságát. A felsorolt kommunikációs szintek csaknem mindegyikéhez hozzárendelhető a teátrum-toposznak két modusa, egy „optimista” és egy „pesszimista” változat. Az interperszonális kapcsolatban önmagunk bemutatása, „színrevitele” szolgálhatja a ciceroi *amicitia*-eszmény megvalósítását¹⁶ – ugyanakkor a baráti kapcsolat érdekek mozgatta alkalmi szövetség, része saját, a közösség felé mutatott képünk kialakításának, ez a diskurzus pedig folyamatos színlelésre és leplezésre épül, megkívánja a másik fél előadásának állandó elemzését és önmagunk éber ellenőrzését. Tasso már 1592-ben közhelyként fogalmazza meg tapasztalatát: „a hízelgő szinte a barátság tragédiájának színésze”.¹⁷ A 16. század második felétől már egyre inkább ez a felfogás az uralkodó, s mint látni fogjuk, ez vezet majd a „politikaszínház” megalapozása felé.

A históriával folytatott dialógusban közismert a „történelemszínház” (*theatrum historicum*) toposza, ahol a kegyes olvasó szeme előtt „mint egy színdarab szereplői” vonulnak el a hajdanvolt századok és a jelenkor hősei.¹⁸ De fontos megjegyezni: a 17. században is él (és egyre erősebbé válik) a szkeptikus-pesszimista megközelítés, amely szerint a forgószínpad megfigyeléséből valójában semmiféle közvetlenül hasznosítható ismeret nem származik. A múlt nem vonatkoztatható a jelenre, a jelen pedig interpretáció kérdése.

„Nemhogy a régiek példájával nem kell élnünk, de az újabbakkal sem. Túl sok körülménynek kell egyeznie, hogy egybeesésről beszélhessünk, és túl nagy számrva van szükség belőle, hogy szabályt formálhassunk. [...] A történelemkönyvek legfeljebb arra jók a politikusoknak, hogy ítélőképeségüket fejlesszék [...] Nevetséges volna az a politikus, aki azt tartaná, hogy a mai államokat a római köztársaság mintájára kell irányítani. Csalódik, aki azt hiszi, hogy

¹⁵ A teátrum-toposz szakirodalma hatalmas; itt csupán a megközelítésemet közelebről érintő munkákra hivatkozom: ANGYAL Endre, *Theatrum Mundi*. Bp., 1938. (Minerva-könyvtár, 118.); Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*. Bern, 1948. 146–152.; Mario COSTANZO, *Il 'Gran Theatro del Mondo'. Schede per lo studio dell'iconografia letteraria nell'età del Manierismo*. Milano, 1964.; Frances A. YATES, *Theatre of the World*. London, 1969.; Giuseppe CENGIAROTTI, *Il teatro del mondo: Comenio e la cultura praghese dell'età di Rodolfo II*. Studi storici, 1992. 809–832.

¹⁶ Cicero sztoikus alapvetésű, platonizáló koncepcióját (a legtömörebben kifejtve: *Laelius sive de amicitia*, 27. c., MARÓTI Egon fordítása. In CICERO, *Válogatott művei*. Bp., 1987. 416.) elhelyezi a barátság-elméletek antik fejlődéstörténetében Luigi PIZZOLATO, *L'idea di amicizia nel mondo classico e cristiano* (Torino, 1993.) monográfiája. A toposz humanista használatáról: Ginetta AUZZAS, „*Quid amicitia dulcius?*”. In *Miscellanea di studi in onore di Vittore Branca*. II. *Boccaccio e dintorni*. A cura di Armando BALDUINO et al., Firenze, 1983. 181–205. A Castiglionét követő átértékelődésről: BENE Sándor, *Theatrum gloriae*. Pompei, megj. előtt.

¹⁷ Torquato TASSO, *Il Manso overo de l'amicizia*. In Uő., *Dialoghi*. II. 2. A cura di Ezio RAIMONDI. Firenze, 1958. 846.

¹⁸ Az idézet forrása: Andreas HONDORFFIUS, *Theatrum historicum, sive promptuarium exemplorum*. Francofurti, 1598. 4. (A művet latinra fordító Philip LONICER ajánlásából.)

miután elolvasott valamely dicséretes példát a régiekről, azt azonnal alkalmazhatja is...”

Így ír a század nagy gondolkodója, Virgilio Malvezzi (1595–1653) az *Il ritratto del privato politico cristiano* (1635) című munkájában,¹⁹ s még számtalan hasonló kijelentést idézhetnénk. Érjük itt be Zrínyiével:

„Mert a hadi tanuságok, kiket az emberek mint egy tudománt [Zrínyi itt egyértelműen a históriára gondol – B. S.]²⁰ rendben szabtak, bern vannak ugyan elménkben foglalva, de oly homályba keverve, hogy csaknem lehetetlen azokat próbára és cselekedetre fognunk és alkalmaztatnunk. Sokszor a helyett, hogy az emberből tudóst csináljanak, tudatlanná teszik. [...] Nincs két dolog a hadakozásban, kinek két szüene ne légyen, kinek két ellenkező magyarázatja ne találtassék, és annak mindenikének történt példája lehet, kit követhetnék.”²¹

A tudományos diskurzus színház-metáforája feldolgozott terület, a memória-színházaktól²² a „theatrum chemicum”-ok, „theatrum anatomicum”-ok, a „theatrum artis pictoriae”-k, „theatrum artis scribendi”-k és „teatro poetico”-k²³ stb. arzenálján át az egyetemes tudásanyagot rendszerező enciklopédikus „színházakig”.²⁴ A színház-metáfora, erős képszerűsége révén, kitűnő szisztematizálási elv; szemléltető példaként Tommaso Campanella egy Galileihez írott, 1614-i leveléből idézünk:

„Valójában nem lehet anélkül filozofálni, hogy ne rendelkezniénk biztos és kipróbált rendszerrel a világok felépítéséről [...] Szeretném, ha ezt Istentől venné, és úgy haladna a színházak és színek megismerésében, ahol az Örök Bölcsesség mutatja be forgó kerekeinek nagy látványosságát.”²⁵

A megismerhetők univerzumát áttekinthető rendbe szervező enciklopedista szemlélet, akár katolikus (Athanasius Kircher), akár protestáns (Comenius,

¹⁹ Idézi: Rodolfo De MATTEI, *Dal premachiavellismo all'antimachiavellismo*. Firenze, 1959. 103.

²⁰ Ugyanabban a diskurzusban olvassuk: „...az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más minden dologra sohonna annyi segítséget nem vészen, mint [...] a história-olvasásból”. In ZRÍNYI, i. m. I. 437.

²¹ *Vitéz hadnagy*, I. diskurzus. Uo. 435–436. Itt szándékosan olyan idézetet választottunk, ahol Zrínyi fordít (Jean de SILHON, *Le Ministre d'État*-jából, vö. KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*. Bp., 1964. 412–414.), hiszen ez is mutatja lépéstartását a nemzetközi „szakirodalommal”, s egyszersmind tájékozódását, irányzathoz tartozását. De megtalálhatjuk a gondolatot saját, erőteljesebb fogalmazásában is (49. centuria, uo. 584–585.): „Ihon az emberi bölcsesség, ihon az értelem, ihon mit kell magamnak vallanom, hogy ez az én öszveszedett munkám nem egyéb hanem bolondság. Adjunk regulákat a hadakozásnak; értsük a vitézséget; légyen olyan bátor szívünk, mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtébolyít az mindenható, az az eszköz által, kit mi szerencsének hívunk. Megtébolyít, akit akar, minden okosságával és értelmével, esmég felvisz másokat, akiknek nics egyéb fejekben bolondságnál. Ez az ő megfoghatatlan providentiája, akit Fatumnak mondanak emberek.”

²² Frances A. YATES, *The Ciceronian Art of Memory*. In Uő., *Medioevo e Rinascimento. Studi in onore di Bruno Nardi*. II. Firenze, 1955. 873–903.; Uő., *The Art of Memory*. London, 1966.; Paolo Rossi, *Clavis universalis. Arti mnemotechnice e logica combinatoria da Lullo a Leibniz*. Milano, 1960.

²³ A metáfora eluralkodásáról l. ANGYAL, i. m. 46–47.

²⁴ Általános vonatkozásban: Cesare VASOLI, *L'enciclopedismo del Seicento*. Napoli, 1978.

²⁵ Idézi COSTANZO, i. m. 42.

Alstedt) vonulatát tekintjük,²⁶ az örök modell megragadásával, az irracionális, a kiszámíthatatlan tényező kiiktatásával, a csoda keretek közé szorításával a koron eluralkodó általános létbizonytalanságra, intellektuális és egzisztenciális szorongásra kínált receptet, védelmet a pánszófia bizakodó ideáljában.²⁷ A „színházban” minden előre tervezett, kész forgatókönyv alapján működik; ha a szereplők maguk nem is látják, a „váratlan” a Szerző számára előrelátható, az „irracionális” nagyönis ésszerű, a „csoda” kodifikálható.

S itt már a transzcendenssel folytatott kommunikáció határán járunk. A színház-metaphora (*Világszínház*) ebben a diskurzusban hordozójává válik egy kifejtett morális allegóriának, amely ismét csak két olvasattal rendelkezik. Az első az „optimista” tradícióhoz, a teátrum-metaphorával az ember végtelen lehetőségeit illusztráló, tökéletesedésének útját kijelölő humanista gondolatkörhöz, Pico della Mirandola és Juan Luis Vives bizakodó látomásaihoz kapcsolódik.²⁸ A másik, pesszimista vonulatot az *Ikaromenipposz* lukianoszi motívumát²⁹ átformáló Erasmus indította ismét útjára a 16. század elején, a *Balgaság dicséretében*:

„Nos, mi más az emberi élet, mint egy nagy színdarab, melyben mindenki önmagától elütő álarcot borít magára, és úgy járkál és játsza a választott szerepet, amíg a nagy színigazgató le nem szólítja a színről?”³⁰

Bármelyik ágát is tekintjük azonban a hagyománynak, a metafora sugallta kép szerkezete megegyezik. Ebben a konstrukcióban az égi dicsőség *nem szorul mediációra*, hiszen adományozója egyúttal tetteink hiteles tanúja, a Mindenható:

²⁶ A strukturális egybeesésről: Cesare VASOLI, *Gli enciclopedisti del Seicento e il libertinismo*. In Tullio GREGORY et al., *Ricerche su letteratura libertina e la letteratura clandestina nel Seicento*. Atti del Convegno di studio di Genova 1980. Firenze, 1981. 189–211.

²⁷ Vö. COSTANZO, i. m. 34–46.

²⁸ A színész maszk-, ill. szerepváltásának metaforájával már Plótinosz is a tökéletesedő lélek útjának állomásait szemléltette (*Enneades*, III. 2., 15., id. Stephen GREENBLATT, *Sir Walter Raleigh. The Renaissance Man and his Roles*. New Haven – London, 1973. 26.). Ezt a szálát – a metafora pozitív felhasználását – veszi fel PICO DELLA MIRANDOLA (*Oratio de dignitate hominis*, 1486.): „Ki ne csodálná ezt a mi kameleonunkat? Az Ember ő, akiről Aszklepiosz, jelleme változékonyságát és önalkító képességét vizsgálva, azt mondta, Próteusz jelképezi a mítoszokban.” (Az általam használt kiadás: *On Dignity of Man*. In *The Renaissance Philosophy of Man*. Ed. Ernst CASSIRER, Paul Oskar KRISTELLER, John Herman RANDALL. Chicago, 1956. 226.) Az ő nyomán halad Juan Luis VIVES (*Fabula de homine*, 1518.): mikor a csodálatos alakváltó képességgel megáldott ember az istenek szerepébe bújik, az olümposziak „...megdöbbenek, hogy ők maguk is színre vihetők és ily meggyőző utánzással ábrázolhatók; azt mondták, magát a sokalakú Próteuszt látják, az Óceán fiát. Hihetetlen tapsviharban lörtek ki, felmentve a nagy színészt a további játék alól.” (Uo. 389.)

²⁹ Menipposz a holdról nézi az apró-cseprő ügyekben halálos komolysággal, sietősen forgolódo, nyüzsgő, szenvedő és háborúzó balga emberi gyülekezetet; LUKIANOSZ, *Ikaromenipposz vagy az úrhajós*. In *Uő., Összes művei*. II. Bp., 1974. 150. skk.; l. még *Az álom vagy a kakas színház-hasonlatát*, uo. 129.

³⁰ Kardos Tibor fordítása; ERASMUS, *A balgaság dicsérete*. Kiad. KARDOS Tibor. Bp., 1987. 92. Az antik és középkori források (Seneca, Petronius és Tertullianus) itt is azonosíthatók. A sztoikusok a külvilág hívságos voltát jelzik a színház-metaphorával (vagy hasonlattal), az emberi nagyság hiú ürességét (pl. Seneca, *Epistulae morales*, LXVI.). Az egyházatyák (Tertullianus, *De spectaculis*), majd a középkori teológusok (John of Salisbury, *Policraticus*) ezt az irányt folytatják, a *contemptus mundi* jegyében (a szövegeket idézik: Jonas A. BARISH, *The Antitheatrical Prejudice*. *The Critical Quarterly*, 8. évf. 1966. 330–331.; GREENBLATT, i. m. 29.). A hivatkozás forrása mindkét esetben Petronius (*Satyricon*, 80.): „Mint a színészek a pódiumon: apa-mezben az egyik, / ez fiu ott, az dúsgazdag a tiszté szerint: / ám a szövegkönyv végét jelzi vidám szerepüknek, / arcuk igaz színt ölt, és a komédia kész.” (HORVÁTH István Károly fordítása. In *PETRONIUS, Satyricon*. Bp., 1972. [Bibliotheca classica].)

„Az istenek a nézők, a Föld a szín,
S magunk csupán a rajta nyüzsgő komédiások.”³¹

Az egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású 16. század végi emblémagyűjtemény, Boissard *Theatrum vitae humanae*-ja például címét a *Vita humana est tanquam Theatrum omnium miseriarum* című emblémáról vette; az ábrázoláson az uralkodói páholy két oldalán elhelyezkedő nézősereg gyűrűje szemléli a színpadot („az emberi élet olyan, mint a cirkusz vagy egy nagy színház”); a világszínházban a kísértések, a bűn, a halál és a Sátán gyötrik a kínlódó emberi géniust,³² „aki”, ha jól alakítja szerepét a földi nyomorúság teátrumán, jutalmul az égbe emelkedik, Jehova, a „legfőbb néző”, a „taps vezére” színe elé.³³

Akárcsak a szigeti hős várvédő, önfeláldozó küzdelme után. A *Szigeti veszedelem* heroikus modellje nyilvánvalóan a morális allegória funkciójában álló Világszínházban, méghozzá annak „heroikus-optimista” vonulatában helyezkedik el: itt pedig a magasztos „jó hírnév” értelmében felfogott *Fama* egyértelműen pozitív kategória. Szülője a *Virtus*, azaz – Zrínyi terminológiájában maradván – a „jóságos cselekedet” és a „vitészség”,³⁴ gyermeke (bár sokszor az azonosságig összerosódik vele) a földi dicsőség és a mennyei jutalom, az égi dicsőség. Feltéve persze, ha a vitézi tettek jó célt szolgáltak, hiszen a fáma, a jó hír kritériuma, hogy csakis a keresztény morál jegyében, a hazaszeretet és istenfélelem vezérelte cselekedeteket jutalmazza valódi glóriával, csak ekkor „marad meg örökkén az mi szép hírünk”. Lássunk néhány példát a fáma működésére.

A vakmerő vállalkozással a török táborba induló Juranicsnak és Radivojnak „ád az jó hír-név nekünk erre szüvet, / Mellyet irigy üdő tőlünk el nem vehet...”³⁵ Ebben reménykedik Juranics, mikor így szól társához: „Éltemet halállal én is megcserélem, / Mikor hozzá adatik örök jó hirem”.³⁶ Az ostrom megindulása előtti szónoklat legszebb szavai a katonákat buzdító Zrínyi szájából:

„Mastan megnevelnünk kell az mi hirünket,
Avagy tisztességgel végeznünk éltünket;
El nem rontja üdő cselekedetünket,
Valamig világ lesz, és lát ember eget.”³⁷

Szolimán megölése után, közvetlenül halála előtt pedig így fordul vitézeihez:

„Eddig éltünk vitézek, tisztességéjért
Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért:

³¹ „Son li Dei spettator, la terra é scena, / Et noi siam gl'histrioni ond'ella é piena.” Luigi ALAMANNI versét idézi COSTANZO, i. m. 17.

³² „Vita hominis tanquam circus, vel grande theatrum est: / Quod tragici ostentat cuncta referta metus. / Hoc lasciva caro, peccatum, morsque, Satanque / Tristi hominem vexant, exagitantque modo.” Idézet és illusztráció: YATES, i. m. 23. tábla.

³³ Thomas HEYWOOD, *An Apology for Actors* (London, 1612) c. művéből idézi YATES, i. m. 164–165. (A „The Theatre as Moral Emblem” c. fejezetben.)

³⁴ A virtus-fogalom összetett jelentéséről Zrínyinél: KLANICZAY, i. m. 451–452.

³⁵ *Szigeti veszedelem*, IX. 38. (Id. kiad., 213.)

³⁶ Uo. IX. 22. (Id. kiad., 210.)

³⁷ Uo. V. 25. (Id. kiad., 124.)

Ma meghaljunk örömet, és jó hírünkért
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.”³⁸

A törököknek, még a legvitézebbjének is, természetesen csak az elmulandó világi hír, a földi dicsőség juthat osztályrészül.³⁹ A hírnév fokozatosan emelkedik, csúcspontra ér, de el is lehet veszíteni:

„Különben is, jó Zrini, hogyha cselekszel,
Váradat s szolgálodat bizony veszted el;
De semmi ez, életed az jó híreddel
Szigetvár hamujában temetődik el. [...]
Van már legmagassabban az te jó híred;
Nincsen már hely az hová feljebb vihedes,
Csak azon mesterkedjél, hogy azt jól őrizzed,
Arról sikos helyről, hol van, el ne ejtsed.
Futnod már kell néked szerencse próbáját,
Az ki szakaszthatja jó hírednek nyakát...”⁴⁰

figyelmezteti a megadásra szólító török követ, Halul bég, a szigeti hőst. A Hír értéként ugyan a jelenben is érezteti áldásos hatását, de lényege szerint a halál után érvényesül igazán, földön és mennyben is. Okosan kell gazdálkodni vele; veszélyeztetői az antik hagyománynak megfelelően a Szerelem és az Irigység – hozzájuk csatlakozik Zrínyinél, mint láttuk, a végzet irracionális ereje, a „gonosz szerencse”.

A fáma evilági közvetítésére, a közvélemény problémájára ez a modell, mint jeleztük, nem fordít különösebb gondot. A szigeti vitézek minden fontos döntésről közvetlenül, kapitányuk szóbeli közléséből értesülnek. A földi hírnév visszaigazolóinak köre, „referenciacsoportja” pedig általában is a vitézek közössége: a végvárok népe között automatikusan, torzítás nélkül terjed a dicső tettek híre, s érkezik jutalmuk, a tisztesség, becsület. Zrínyi tehát, igazi humanista gesztussal, szemérmesen elleplezi a jó hírnév (*fama bona*) közvetlen atyafiságát a ’hír’, ’információ’ jelentésű és (mert az emberek véleményében, az *opinio*-ban adott)

³⁸ Uo. XV. 102. (Id. kiad., 358.)

³⁹ Néhány jellemző példa, a teljesség igénye nélkül: a szultán „Kivánja hallani azért titületek, / Mi mód kelljen veszni ennek az Szigetnek / Kár s török vér nélkül, és hogy az üdőnek / Hosszasága ne ártson ő nagy hírenek” (Szokolovics Mehmet a divánban, uo. VIII. 24., id. kiad., 190.); „Legjobb lesz: bujjunk el, vessük el kardunkat, / Hagyjuk veszni hírünket, vegyünk kapákat / Vitéz kezeinkben, így ront kaurokat / Győzhetetlen császár, így vesz meg várakat. // [...] Nem ásó, nem kapa az mi győzedelmünk, / Hanem rettenetes acélyos fegyverünk; / Evvel Szigetvárat hamar porrá tesszük, / Evvel nevelkődik hírünk s vitézségünk. (Delimán válasza a divánban Rustánnak, uo. VIII. 48. és 54., id. kiad., 194., 196.); „Bizony nagy részét hírünknek elvesztettük; / Hogy visszanyerhessük, azon mesterkedjünk” (Petraf a divánban, uo. VIII. 77., id. kiad., 200.); „Az mely szorgalmatos viselsz rám gondokat, Tedd le, s engedj jóhírért szenvednem halált” (Delimán Szolimánnak, uo. VIII. 94., id. kiad., 204.); „Hon van kaur véren nyert jó híred-neved? / Talán kész vagy azokat mind elvesztened?” (Ferhát követségben a Cumillával időző Delimánnál, uo. XII. 72., id. kiad., 284.); „Megnyitád nyelvemet szabadon, Al: mire, / De magad sem tudod, hanem én hiremre; / Gyalázní akarnál, de fordul fejedre, / Nem ragad ebugatás az derült égre” (Delimán válasza a tanácsban Al bégnek, uo. XIII. 50., id. kiad., 303.); „Hon van jó hirem, / Kit sok veszedelemmel régen szörzöttém? / Jobb lett volna nekem Vid miát elvesznem, / Hogysem császár hiti-szegésével élnem.” (Demirhám magánbeszéde, uo. XIII. 60., id. kiad. 305.)

⁴⁰ Uo. VI. 25. és 33–34. (Id. kiad., 144., 145–146.)

manipulálható fámával. A ciceroi *fama bona* – *fama popularis* ellentétpár⁴¹ második tagja nem bocsáttatik be az eposz emelkedett univerzumába.⁴² A közvetítés problémája nem a jelen, hanem az utókor, a *posteritas* tekintetében merül fel. Ebben az esetben a költészet a hagyományozó, a hírnevet dicsőséggé transformáló közeg. A *Peroratio* ugyanazokkal a szavakkal jósol hervadhatatlan dicsőséget a költő Zrínyinek, mint a szigeti Zrínyi orációja a várvédő vitézeknek: „... minden szem reám néz, / Hírrel, böcsülettel, valamíg világ lesz”.⁴³ A hírnévörökítés menetrendjéről (jóllehet, ezzel már kilépünk a kötetben összegyűjtött művek köréből) az Izsák halálát sirató *Elégia* (1659) ad ennél is pontosabb képet:

„Így számlálom vala az én jövendömet,
Hogy sok idő mulván ez megvált engemet,
Hogy követi, meg is haladja versemet,
És szegény hazánkért igyekeztetemet.
S zengőbb trombitával magyar vitéziséget,
Fogja énekleni erős kar erejét.
És hogy ú is osztán érdemeljen illyet,
Kinek énekelhessék cselekedetét.”⁴⁴

A vérségi azonosuláson túl itt egyértelműen a hős és dalnok harmonikus együttműködését sugalló homéroszi modellel állunk szemben: sok egyéb ok mel-

⁴¹ Cicero terminológiája világos határt von a *fama bona* és a *fama popularis* között. Az előbbi szüli a valódi dicsőséget („a jó emberek jó hírét, mert csakis ezt nevezhetjük igazi dicsőségnek” – „... bonam famam bonorum quae sola vere gloria nominari potest”, *Pro Sestio*, 139.), amelynek értékét a *virtus*ről efogulatlan ítéletet alkotók egyetértése szabja meg („a dicsőség a kiemelkedő erényről helyesen ítélok tisztességes véleménye” – „Gloria est [...] incorrupta vox bene iudicantium de eccellente virtute”, *Tusculanae disputationes*, III. 2.); a makulátlan dicsőség végső soron tehát nem más, mint az érdemszerző tettekről elterjedt hír („a család, a haza vagy az egész emberiség javát szolgáló számos és nagy érdemről elterjedt fényes hír” – „Gloria est illustris ac pervulgata multorum et magnorum vel in suos, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama meritorum”, *Pro Marcio*, 8.). Ezzel szemben az olcsó népszerűség, a *fama popularis*, a rosszra hajló és oktalan aljanép „konszenzusára” épül, amely a csöcselék hibáinak és bűneinek dicsérete útján szerezhető meg („Nem beszélek a buta és elvetemült emberek egyetértése által gerjesztett kiválóságról és népszerűségről; itt a népszerűség jelenti a dicsőséget és megbecsülést, melyet ki-ki ravasz mesterkedéssel, a nép hibáinak dicséretével keresett magának” – „Ommitto nobilitatem famamque popularem stultorum improborumque consensu excitatum: ubi fama popularis est gloria, existimatio, quam quis malis artibus, laudando populi vitia, sibi comparavit”, *Tusculanae disputationes*, V. 16.). Az effajta népszerűség a legveszélyesebb ellensége az igazi hírnévnek, hiszen „a becsület szírneveléssel beszennyezi a hírnév szépségét” – „... simulatione honestatis famam eius pulchritudinemque corrumpit”, *Tusculanae disputationes*, III. 4.

⁴² Zrínyi persze – főként levelezésében – az eposz írásának idején is használja az 'információ' jelentésű 'hírt' – de mindig élesen elválasztva a 'jó hírnév' jelentéssíkjától. Néhány jellemző példa: „Hírek semmi olyanok nincsenek, az olaszországi posta minden jót hozott, az talán azért nem volna kedvünk szerént, hogy ha velencések törökkel megbékélnének, az mint kézzel-lábbal rajta is vannak.” (Batthyány Ádámnak, 1646. júl. 1. In ZRÍNYI, i. m. II. 56.) „Kérvén azon Kegyelmedet szeretettel, jó hírekbül kikkel talán bővelkődik, Kegyelmed, részesítsen engemet is, és tudósítson.” (Batthyány Ádámnak, 1646. júl. 20. Uo. 57.) „...ha Kegyelmednek valami hírei lesznek, kérem adja tudtomra, az Kegyelmednek szóló leveleket Kegyelmednek visszaküldtem...” (Batthyány Ádámnak, 1647. őszén. Uo. 66.) „Kérem Kegyelmedet, ne scandalizáltassék Kegyelmed, és ne botránkozzék, hogy annyi török híreket írok Kegyelmednek. Isten látja, hogy nem örömet írnek Kegyelmednek heában, de az ellenség dolgát nem tudhatni olyan bizonyosan, mint a magunkét...” (Batthyány Ádámnak, 1653. szept. 21. Uo. 173-174.)

⁴³ ZRÍNYI, i. m. I. 396.

⁴⁴ *Elegia*, 12–13. In ZRÍNYI, i. m. I. 403–404.

lett⁴⁵ talán ez is magyarázza, hogy a Syrena-kötet ajánlása (*Az olvasónak*) éppen Homérosz nevével kezdi az első mondatát.

A Syrena-kötetkompozíció tanulságait értékelve figyelemre méltó további mozzanat: a *gloria terrena*, a mulandó világi dicsőség átválthatósága a mennyei nézősereg elismerése biztosította égi dicsőségre. A Syrena-kötetet záró *Peroratio* szerint a nagyhírű munka nem csupán a halálon, de a véges emberi időn is diadalmat vesz, belép az örökkévalóság, a mozdulatlan isteni idő szférájába. A költői tudatosságot a *Peroratio* elhelyezése is mutatja: a kompozíció mintaként nagy valószínűséggel szóbajövő Petrarca-féle Trionfi-kötet lélekállapot-változásokat követő sorozatát (*Amore – Castità – Morte – Fama – Tempo – Divinità*), ahol a hírnév az őt megillető rendszertani helyre kerül (legyőzi a halált, de alulmarad az idővel szemben) a Syrena-kompozíció átrendezi: a Szerelemre (Idilliumok), Vitézségre (eposz), Halálra (siratóversek, epigrammák), Istenre (Feszület-himnusz) utaló egységeket követi, s így a hierarchia csúcsára kerül a Hírnév triumfusát zengő *Peroratio*.⁴⁶ Zrínyi ezzel a gesztussal, szellemi alapállással⁴⁷ hosszú tradíció végpontján áll. Az Ágostonnal vitázó humanista traktátusirodalom központi kérdése volt majd' két évszázadon át a *gloria terrena* beillesztése a keresztény értékrendbe. Dante *Convivio*-jától, Petrarca *Secretum*-ától kezdve Boccaccio Dante-életrajzán és Erasmus *Institutio*-ján keresztül a kései humanista Hieronymus Osorius *De gloria*-jáig húzódik az a vonulat, amelynek szerzői a dicsőség megvetését is megvető (mert azt is kérkedő hiúságnak tartó) Ágostonnal szemben a dicsvágyat, a *gloriae cupiditas*-t nem csupán a praxisban, a dicsőítő irodalom területén, hanem teoretikus szinten is legitimálták. (Tehát *nem* a bűnbeeséshez kapcsolták, hanem a teremtésig visszavezetve eredetét, végső soron isteni adománynak tetelezték.)⁴⁸

Zrínyi számára a kérdés természetesen elsősorban nem teológiai vagy filozófiai, hanem költői vonatkozásban merült fel, s valószínű, hogy éppen a képalkotó fantázia, a szigeti héroszok áldozatát mennyei páholyukból figyelő égiek képzete (színházmetafora?) segítette a megoldásra. Kérdés ugyan, hogy mennyiben beszélhetünk önálló képalkotásról: a költő tulajdonában levő emblémagyűjteményekben nem találtunk analógiát, ám a motívum annyira elterjedt volt, hogy szinte bizonyosra vehetjük, hogy Zrínyi is ismerte: könyvtára legalábbis tele volt a teátrum-metaforát felhasználó művekkel, Ortelius, Beyerlinck, Kunrath, Kircher, Hondorff és a többiek munkáival.⁴⁹ Az Isten által közvetlenül hitelesített hírnév koncepciója eredeztethető persze Tasso eposzából és a szellemi vonzaskörébe kapcsolható irodalomelméleti munkákból, mint azt Király Erzsébet teszi,⁵⁰ vagy a

⁴⁵ A Homérosz-imitáció összetett kérdéséről I. SZÖRÉNYI László, *A Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány*. In Uő., *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*. Bp., 1993. 15–24.; a Syrena-kötet bevezetőjének legalaposabb elemzését KIRÁLY Erzsébet monográfiája adja: *Tasso és Zrínyi. A „Szigeti veszedelem” olasz epikai modelljei*. Bp., 1989. 59–129. (Humanizmus és reformáció, XVI.)

⁴⁶ KIRÁLY György, *Zrínyi és a renaissance*. In Uő., *A filológus kalandozása*. Bp., 1980. 207–216. (első megjelenés: Nyugat, 1920.) gondolatát felelevenítve, korrigálva: KOVÁCS, S. I., i. m. 85–91.

⁴⁷ A kevéssel a kötet megjelenése után keletkezett Zrínyi-ciklus (*Az Idő és a Hírnév*) kompozíciója ugyancsak ebbe az irányba mutat; részletes elemzése: KOVÁCS, S. I., i. m. 277–297.

⁴⁸ Az idekivánczó terjedelmes jegyzetanyag mellőzésével itt a kérdést részletesen taglaló dolgozatomra utalok: *Égi és földi dicsőség. A közvélemény és manipuláció toposzainak fejlődésvázlata a 17. század első feléig* (kandidátusi disszertáció kézírata, 1995.).

⁴⁹ A jelenségre már idejekorán felhívta a figyelmet egy azóta sajnos feledésbe ment, rendkívül invenciózus tanulmány: ZOLNAI Béla, *Zrínyi világa. Előhang egy tanulmányhoz*. Bp., 1938. Különnyomat a Magyar Szemle 1938 februári számából.

⁵⁰ KIRÁLY E., i. m. 32., 89–90.

Balassi és Rimay közvetítette humanista *Fama*-elképzelésből és apothéózis-gondolatból, de akár a végvárak népének értékrendjét hitelesen visszaadó Tinódi-féle históriás énekek kontextusából is, ahogyan azt a hazai hagyomány elsőbbségét hangsúlyozó Klaniczay Tibor javasolta; s kiegészíthetnénk még a sort a művészet-történeti kutatások által azóta feltárt számtalan képi párhuzammal, amelyek közül jónéhánnyal bizonyára Zrínyi is találkozott, itthon és külföldön egyaránt. Annyi kétségtelen, hogy a kor egyik nagy közhelye a *Szigeti veszedelemben* rendkívüli jelentőséget nyer. Klaniczay Tiborral szólva: „nem egyszerű motívumról vagy költői fogásról van szó, hanem olyan mozzanatról, amelynek központi szerepe van az eposz struktúrájában, amely egyike a cselekményt csodás régióba emelő tényezőknél”.⁵¹ A kor szellemi áramlatairól hű képet nyújtó „Bibliotheca Zrinyiana” anyagát elemezve azonban felbukkan egy másik színház is: a *Theatrum politicum*, a nyilvános társadalmi diskurzus, a politika „színháza”. Ennek a metaforának a fentebbivel való egyeztetése, a különböző hirnév- és dicsőség-elképzelések összehangolása pedig nem csupán Zrínyi számára jelentett komoly problémát és kihívást.

A nézőt is résztvevővé avató, színház és külvilág kapuit összenyitó barokk Világszínház képzetébe ugyanis nehezen integrálható a politika területe. A színház-metafora itt először abban az irodalomban jelenik meg, amely a hatalom szféráján belül elhelyezkedő közönséghez fordul. A „földi” Udvarban illendő mozgást, tett- és gesztusrendszert, gondolkodás- és viselkedésmódot tárgyaló kézikönyvek, Erasmus, Castiglione, Guevara, Guazzo, Gracián szabálygyűjteményei már a 16. század elejétől a rendezői utasítások nyelvén igyekeznek kiképezni olvasóikat a társadalmi érvényesülés technikáira. Céljuk, hogy a legapróbb részletekig kidolgozzák (a nyelvhasználat, a tánc, a játékok, a járás, a testtartás, a mimika és a beszédtechnika, az étkezés, az öltözködés területén) a leplezés (*dissimulatio*) és a színlelés (*simulatio*) eljárásait, annak a sajátos kommunikációnak a normarendjét, amelynek jelhasználat a szó legszorosabb értelmében a színpadi jelhasználatnak felel meg. A színpadi jel pedig félvezető jel: nem azért, mert hazug jel, vagy olyan jel, amely nem létező dologra utal, hanem azért, mert azt igyekszik elhitetni magáról, hogy nem jel, hanem a természetes viselkedés direkt gesztusa. A vágyott ideál, a tökéletes udvari ember, aki „ura a mozdulatainak, tekintetének, arckifejezésének”, aki a Castiglione-i *sprezzatura*, a könnyed fesztelenség segítségével képes az őszinte természetesség benyomását kelteni. Az udvari kommunikáció – majd a 16–17. század fordulójára után egyre inkább az alattvalókkal, az udvaron kívüli publikummal folytatott „politikai” kommunikáció is – az elhitetés problémakörében mozog: végső soron egy retorikai (a mesterségbeli fogások elrejtését célzó) feladatot akar megoldani a társadalmi nyilvánosság szintjén. Amit leplezni szükséges, az titok: *arcana principis, arcana imperii, arcana hominis aulici*. Az udvari ember, a hatalom, a fejedelem titka pedig nem más, mint az érdek, és az érvényesítésére szolgáló technikai fogások ismerete. A személyes érdek, a fejedelem érdeke, az államérdek: a *ragion di stato*.⁵² A hatalom birtokosa – s a ranglétrának minél alacsonyabb fokán áll, annál inkább – színlelésre kényszerül. A fejedelmi erények, a *virtutes regales* élén már nem az igazságosság, kegyesség,

⁵¹ KLANICZAY, i. m. 90.

⁵² Az „ellentábor” egyik legjelesebb szerzőjének tömör definícióját idézzük: „Nem rosszul találja a dolgot, aki azt mondja: a *ragion di stato* titok: azaz kizárólag az uralkodók és a politikusok számára fenntartott titkos tanács.” Wilhelm Ferdinand EFFEREN, *Manuale Politicum Christianum de Ratione Status*. Passau, 1634. 3.

szelidség, istenfélelem stb. keresztény értékei, nem is a humanista (neoplatonista) filozófus-fejedelem „spekulatív erényei” (bölcesség, tudomány, művészet) állnak, hanem a korábban kevésbé hangsúlyos *Prudentia* (okosság), a hatalom, a siker megszerzésének és megőrzésének eszköze. A vallás maga is *instrumentum regni*-vé, hatalmi eszközzé, a politikus, az udvari ember pedig színészé válik. A *ragion di stato* nagy teoretikusának, Giovanni Boterónak és követőinek idevágó fejtegetéseit a politikai tanulmányirodalom és a jelenkortörténet-írás szerzői váltják aprópénzre a 17. század első felében, bőven alkalmazva az elkoptatott színház-metaforát, méghozzá igen gyakran bíráló, elítélő hangnemben.

A színlelésre épülő udvari élet kritikáját legszemléletesebben talán a 17. század első felének rebellis gondolkodója, Zrínyi egyik kedves írója, Traiano Boccalini fogalmazta meg a *Ragguagli di Parnasso*-ban: „A fejedelmi udvarok nem mások, mint maskarák zsbivásárai, ahol csalásra fabrikált hamis holmit árusítanak.”⁵³ „Színpad az udvar, ahol egy személy több szerepet igyekszik alakítani, hogy megsokszorozott nagyságában még nagyobbnak látsszék” – visszhangozza a század közepén Giuseppe Maria Maraviglia, az ünnepelt padovai író.⁵⁴ A kriptokálvinizmussal gyanúsított velencei szervita, a tridenti zsinat diplomáciai manővereinek leleplezője, Paolo Sarpi már szélesebb értelemben él a metaforával: „Álarcot hordok, és kénytelen vagyok azt hordani, mert nélküle már senki sem élhet biztonságban Itáliában.”⁵⁵ Pio Rossi, a jámbor piacenzai szerzetes a hataimasok sorszerű büntetéseként festi le a nyilvános szereplés terhét: „A sok egyéb nyomorúságnál, amelyek a nagyságot kísérik, nem alábbvaló, hogy a nagy emberek színházba való életet élnek, hiszen folyton a nézők sokasága előtt kell fellépniük” –, majd általánosabb érvénnyel is visszatér a teátrum-képhez: „századunk a tünékeny látszat kora, s egész évben maskarát hordunk”⁵⁶

Az 'Udvar – Színház' asszociáció azonban a legteljesebb természetességgel fordul át a 'Világ – Színház' azonosításba, akár egy szövegen belül is. Lássuk például az egyik legjobb tollú 17. századi udvaronc, a ferrarai Fulvio Testi sorait:

„Az udvari rosszakarat [...] az a rosszakarat, amely az irigység anyja s az erény ellensége [...] amely mint a veszett kutya ugat, harap és szaggat minden ok, vég és válogatás nélkül, az a rosszakarat, amely hogy súlyosabban és biztosabban sebezhesen, a barátság mezét ölti magára, és a jóakarátú buzgalom álorcáját hordja – a legtöbbször a kegyesség szerepét deklamálja a világ színpadán.”⁵⁷

A politikus, az udvari ember kilép a rivaldába, s a nagyvilág színpadán folytatja játékát. Közönsége, a „nép” pedig – hogy a hírhedt libertinus Gabriel Naudé

⁵³ Traiano BOCCALINI, *Ragguagli di Parnaso*. I. A cura di Giuseppe RUA. Bari, 1912. 103–110. (Scrittori d'Italia)

⁵⁴ Giuseppe Maria MARAVIGLIA, *Degli errori de' savi consagrati a Minerva*. Venetia, 1662. 293. A szerzőről és a Zrínyi-fivérekhez fűződő kapcsolatáról l. BENE Sándor, *A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján* (Velencei karnevál). ItK 1993. 658–659.

⁵⁵ Idézi Rosario VILLARI, *L'elogio della dissimulazione. la lotta politica nel Seicento*. Bari, 1987. 22.

⁵⁶ Pio ROSSI, *Convito morale* (1639); idézi: Albano BIONDI, *Il 'Convito' di Don Pio Rossi: società chiusa e corte ambigua*. In *La Corte e il 'Cortigiano'*. II. *La scena del testo*. A cura di Carlo OSSOLA. Roma, 1980. 98. és 107.

⁵⁷ Testi leveleiből Marina CASTAGNETTI a szerzőt bőven citáló tanulmánya nyomán idézek: *L'epistolario di Fulvio Testi*. Studi secenteschi, 14. évf. 1973.

utánozhatatlan képzavarát idézzük – ugyancsak „...színházzá válik, amelyben a demagógok, prédikátorok, hamis proféták, szélhámosok, ravasz politikusok, rebellis lázadók, bosszúszomjazók, babonások és nagyravagyók [...] játsszák vad és véres tragédiákat”.⁵⁸

A moralizáló udvarbírálat ne tévesszen meg. A fenti megnyilatkozásoknak persze fontos tanulsága az is, hogy a klasszikus humanista illetve az erasmusi allegorikus világszínház mellett létezik egy másik *theatrum mundi* is, amely végső soron a társadalmi nyilvánosság (udvar), a politika színházának kozmikus méretűvé növelt tükörképe, kivetítése az Univerzum egészére. Ebben a „színházban” nincs angyali kar, nincs mindent látó égi közönség, sem morális követelmények: mindenki játszik (még ha nem is akar), és mindenki értelmezi a másik előadását, az értékmérő pedig egyedül a siker. Vaskos, de talán helytálló általánosítással: ami az udvar bírálatát illeti, az Udvartól szabadulni képtelen, de az Udvaron belül szerepavarral küszködő, skizofrén későhumanista értelmiség „bosszújáról” van szó, amelynek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az a gesztus, amellyel a hatalom szűkebb szféráján belüli, az ünnepélyes reprezentáció mögött élő értékrendet és érvényesülési technikákat (*adulatio, simulatio, dissimulatio*) kiviszik a Világba, fellebbentik a fátylat az addig neoplatonista ideák övezte Titokról, felszabadító erejű gesztus: az új típusú társadalmi nyilvánosság létrejöttének, a politikai közvélemény kialakulásának, a hatalmat ellenőrző-befolyásoló modern eszközök és eljárások formálódásának útját egyengeti.

A hatalom maga (többnyire az ellenreformációs propaganda) persze szívesen alkalmazza meggyőzésre, céljai előmozdítására a mennyei nézősereg előtt zajló spektakulum képzetét. Maga a politika színháza azonban más törvényszerűségek alapján működik, mint a morális allegória világszínpada vagy a Comenius-féle pánszofikus álmok enciklopédia-színháza. A politika teátruma mindenekelőtt a hatalom, az erő játéktere. Ahogy Francesco Guicciardini, a modern politikai gondolkodás Machiavelli melletti másik alapító atyja már idejekorán megfogalmazta:

„Minden állam, ha jól megfontoljuk, erőszakos eredetű, s a köztársaságokon kívül (de ez csak központjukra és nem távolabbra értendő) nem létezik egyetlen legitim hatalom sem. [...] e szabály alól a papok sem kivételek, akik kettős erőszakkal élnek: hogy hatalmuk alatt tartsanak bennünket, egyaránt bevetik a lelki és a világi fegyvereket.”⁵⁹

A színlelés és titoktartás céljának, az érdek érvényesítésének ugyanakkor (az erőszak mellett) hatékony eszköze az *információ manipulálása*. Az információé, amely maga a *Fama*, immár megfosztva magasztos morális dekórumától.

A titok körül forgó politikai színházban a hír, az információ a legfőbb érték: a saját magunkról elterjedt jó hír „szinte királyi tesz” – írja Baltasar Gracián az *Oraculo manuál*-ban.⁶⁰ A jó hír pedig a Castiglione tanácsolta *arte*, a jelenlét és

⁵⁸ Az eredetileg 1639-ben Rómában megjelent mű későbbi kiadását használtuk: Gabriel NAUDA, *Bibliographia politica et Arcana status*. Cura Lupi FICIALIS. Halae Magdeburg, 1712. 380.

⁵⁹ *Dialogo del reggimento di Firenze (1521–1525)*; idézi Maurizio VIROLI, *Dalla politica alla ragion di stato*. Roma, 1994. 122.; néhány szó eltéréssel ugyanez a *Ricordi*, II. 48. maximájában, in Francesco GUICCIARDINI, *Scritti politici e Ricordi*. A cura di Roberto PALMAROCCHI. Bari, 1933. 265. (Scrittori d'Italia. Francesco Guicciardini, *Opere*. VIII.)

⁶⁰ Baltasar GRACIÁN, *Az életbölcesség kézikönyve*. Bp., 1984. 79. (97. § „Mások megbecsülésének kivívása és megtartása: a hírnév kihasználása”.)

távollét játékával, a színrelépés előkészítésével szerezhető meg.⁶¹ A követendő eljárás az üzleti reklám technikája, a jó szlogen bevezetése:

„Az ügyesség főként a jó hír megszerzésében áll, akár portékád feldicsérésével, mert a dicséret felkelti a megszerzés vágyát, akár valami jó elnevezéssel, ami fokozza a kelendőséget.”⁶²

A hírnévvel azonosított dicsőség végeredményben itt is pusztá sikerré változik, miután elvesztette erkölcsi megalapozását:

„A jóindulaton keresztül szerezhető meg a jó vélemény. Némelyek annyira megbíznak értékükben, hogy elhanyagolják a jóindulat meghódítását; hozzáértők azonban tudják, hogy az érdem útja nagy kerülő, ha nem rövidíti meg a vonzalom” – olvassuk ugyancsak a spanyol moralista kézikönyvében.⁶³ Ha pedig a siker alapja a vonzalom, a jóindulat, az „emberek” (a többség) jó véleménye, ha az információk torzítása folytán a vélekedés sosem válhat igaz ismeretté, akkor elég „...ha híret veszed a legjelesebb panegyristáknak, s jól meg is jutalmazod őket, hogy azután telehíntés árkucaikat dicséretteddel. Így néhány könnyedén odavetett sor híresebbé és megbecsültebbé tesz majd, mintha vaskos kötetekkel próbálkoznál, amiket senki sem venne meg a nagy költség miatt, és sajnálnák a fáradtságot elolvasásukra.”⁶⁴

A dicsőség tehát megvásárolható, mint a színházi taps. Hogy a korábban alkalmazott terminológiánál maradjunk: ha a politikus *gloriája* „az nagy Jehova” ítélete helyett a vélekedésre (*opinio*) alapozódik, akkor értelmét veszti a *fama bona* és a *fama popularis* közötti distinkció: a népszerűség válik az egyetlen igazi (és az egyetlen létező) értékmérővé. Ennek megszerzéséről és tudatos politikai felhasználásáról pedig alapos útmutatást nyújtanak a 17. század teoretikusai, mindenekelőtt Virgilio Malvezzi, Diego Saavedra, Gabriel Naudé és a többiek.⁶⁵ Érdemes azonban megjegyezni, hogy a modern közvéleményformálás, a politikai propaganda technikai (jóllehet még mint titkos technikák) már a nagy firenzeiek, Machiavelli és Guicciardini munkáiban is megjelennek. Utóbbi konkrét példával is szolgál a „hogyan” tekintetében?

„Midőn Spanyolországban Aragóniai Ferdinándnál, ennél a bölcs és dicsőséges uralkodónál voltam követ, megfigyeltem, hogy ő, valahányszor új vállalkozásba vagy más fontos dologba akart fogni, nem úgy járt el, hogy előbb közhírré tette, s azután igazolta, hanem éppen ellenkezőleg: ügyes mesterséggel úgy intézte, hogy mielőtt szándéka napvilágra került volna, elterjedjen, hogy a királynak ilyen és ilyen okokból ezt és ezt kellene cselekednie; így aztán, mikor kiderült, hogy azt akarja tenni, ami már korábban is mindenki számára jogosnak és szükségesnek tűnt, hihetetlen, mekkora támogatásra és dicséretre találtak döntései.”⁶⁶

Ezen a ponton pedig már vissza is tértünk Zrínyihez. Közismert tény, hogy Klaniczay Tibor, aki az ötvenes években írott monográfiájában talán a kelleténél is nagyobb jelentőséget tulajdonított Machiavelli Zrínyire gyakorolt hatásának, a

⁶¹ A kérdésről alapvető tanulmány: Giulio FERRONI, 'Sprezzatura' e simulazione. In *La Corte e il Cortigiano*. II. 56. j-ben id. kiad., 119–147.

⁶² GRACIÁN, i. m. 106–107. (150. § „Tudd jól eladni portékádat”.)

⁶³ Uo. 84. (112. § – „Nyerd el mások jóindulatú vonzalmát”.)

⁶⁴ *Breviario dei politici secondo il Cardinale Mazzarino*. A cura di Giovanni MACCHIA. Milano, 1989. 112–113.

⁶⁵ Részletesen: *Égi és földi dicsőség. A közvélemény...*, id. kézirat.

⁶⁶ *Ricordi*, I. 51. (Id. kiad., 249–250.)

hetvenes évek végén készült nagy Zrínyi-tanulmányában,⁶⁷ módosítva saját korábbi álláspontját, felhívta a figyelmet Guicciardini Machiavellién messze túlnövő szerepére, s kimutatta, hogy a *Vitéz hadnagy* centuriáinak jelentős hányada (szám szerint tizenhét) szó szerinti vagy parafrázelt fordítás Guicciardini itt idézett *Ricordi* című maximagyűjteményéből.⁶⁸ A következőkben ezt a megfigyelést próbáljuk „továbbgondolni”, az eddig is követett módszerrel, a hírnév és dicsőség topozsainak elemzése útján. A Klaniczay Tibor által összeállított szövegegyezések alapján ugyanis az övétől eltérő következtetésre jutottunk; ti. arra, hogy itt korántsem problémátlan rátalálásról és mintakövetésről van szó. Ellenkezőleg. A *Vitéz hadnagy* diskurzusai, Tacitus-locusokat kommentáló aforizmái és a centuriák „széllal látott, hallott, olvasott” tanulságai egy, a szerző szemléletétől, szellemi habitusától rendkívül távol álló, „laikus”, sőt, istentelen gondolatrendszerrel folytatott belső küzdelem mementói; Zrínyi saját tájékozódása során jut el az 1650-es évek elejére Guicciardini látásmódjának kényszerű elfogadásáig, majd a hatvanas évek elején, halála előtt nem sokkal a belső azonosulás és a teljes elutasítás már-már skizofrén állapotáig.

A bizonytalanság, a kétely már a *Szigeti veszedelem* két fontos pontján felbukkan. A szigeti Zrínyi, aki hősi halálra s a vele járó dicsőségre vágyó fia lelkesedését igyekszik lehűteni, így elmélkedik a *Fama* természetéről:

„Édes tisztességnek az ő gondolatja,
S némely magát örömet avval csalatja.
Kevés ki igazán ezt alkalmaztatja,
Az ki jót jó hírrel öszvecsinálhatja.”⁶⁹

A jó hírnév erkölcsi alapja szilárd, ám Zrínyi itt, ritka kivételként az eposz folyamában, a *hírt* ‘információ’ jelentésben, „földi” hírnévként használja – s rögtön kérdésessé válik a „jóságos cselekedet”, a virtus elfogulatlan, hiteles közvetítése. A mások locus még árulkodóbb. Szokolovics Mehmed a dívánban eképp kommentálja Zrínyi hírnevét:

„Itt van az az Zrini, melynek széles hire
Még tengeren túl is érkezett fülünkbe,
Igaz-é vagy hamis az ő vitézsége,
Nem tudom; elég, az népek közt van hire.
Hírrel viseltetnek az hadakozások;
Nem, mint mi gondoljuk, szók legkisebb dolgok;
Ettől rontatnak hatalmas táborok,
Evvel vesznek, nyernek világi császárok.”⁷⁰

A probléma megjelenése szinte törvényszerű. Zrínyi ugyanis már az eposz írásának idején tökéletesen ismeri és alkalmazza is az információ manipulálásának technikáit, elsősorban katonai területen. Ebből a szempontból kiemelkedő jelentőségű a Batthyány Ádámmal 1648. július 5-én írott hosszú levele, amelyben a

⁶⁷ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában*. In Uő., *Pallas magyar ivadékai*. Bp., 1985. 153–211.

⁶⁸ KLANICZAY, *Zrínyi helye*, 155–160.

⁶⁹ *Szigeti veszedelem*, V. 92. (Id. kiad., 137.)

⁷⁰ Uő. VIII. 33–34. (Id. kiad., 191–192.)

harmincéves háború lezárultát követő esélyeket elemzi, és a maga lehetséges szerepét vázolja az elkövetkező időszakra.⁷¹ Az alapgondolat: háborút kell *provokálni* a török ellen, mert „michoda veszt el benünket, mint ez az rossz békeségnek füsti, melinek árniéka alat rabol, éget, ront az török benünket?” Csakhogy ez nem könnyű vállalkozás, hiszen „ü fölsége két rendbeli levelében is keménien parancchol contrariumot és az törökis nem ad semi oly okot”. A javasolt megoldás: Batthyányi, mint dunántúli főkapitány, parancsolja meg néhány Kanizsa vonzaskörzetébe eső falunak, hogy „semi adót az töröknek ne agianak és egy általán végel ne hoduljanak”. A reakció nyilván török támadás lesz, akkor pedig Zrínyiék katonai fellépése már igazolható önvédelemnek és megtorlásnak minősül majd. Ezzel „hálózhatnánk be ő fölsége előtt [...] az mi chelekedetünket”. Ezt a tervet persze csak „okossággal” és „mentül titkosabban” lehet végrehajtani, különben lelepleződik a mögöttes szándék.

A levél iskolapéldája lehetne annak, hogyan sajátította el Zrínyi a legmagasabb szinten az általa olvasott katonai és politikai tanulmányok (preceztistica) tanítását. *Prudenza, segretezza, simulazione, dissimulazione* – a politika színházának alapterminusai nemcsak nyelvtanilag, hanem gyakorlatilag is könnyen fordíthatóknak bizonyulnak a tehetséges tanítvány kezén. Ugyanakkor szembeötlő, hogy – ekkor még – egymás mellett használja a „hír” fogalom különböző, mint láttuk, összeegyeztethetetlen jelentéseit. A modern, kezelhető hír titkos és gyors („édes Batiam uram ha mi valami iot akarunk vegezni, ezt az dolgot remediálnunk kell, mert mind ebben ál az dereka az hadakozásnak hogy hüvségel és hamarsagal az hir hordoztasék” – oktatja ki tisztelettel a „generálist”); ugyanakkor az igazi aggodalom tárgyát az képezi, hogy ha nem sikerül s kitudódik a szándék, „raitunk maradna az hire mind öröké még az historiákban is”, tehát az örök hírnév, amely „dichiretessé tenné az világ előtis” a tervezett akciót. A klasszikus mintájú hír, amely „valami derék dolognak véghöz viteléből” származik: „Mi nem kichin emberek vagiunk [...] nagy vizben kel halásznunk, és nagy fába kel vagnunk az feiszénket, az meli ellenségünk romlásával és nagy hirrel düliön le” – írja a becsvágó fiatal horvát bán. A következetlenség egyelőre nem okoz problémát, ám az elméleti kérdésen tovább töpreng Zrínyi a *Vitéz hadnagyban*.⁷²

A katonai praxis ugyanis – akárcsak az Udvar mikrotársadalma – zárt, modellalkotásra kitűnően alkalmas terep. Zrínyi ezen a terepen járja be – gyakorlatban, olvasmányjaival párhuzamosan, de mindenesetre önállóan is – a „politika színházába” vezető utat. Figyelmének fókuszában éppen a hír szerepe és hatása áll a harcok idején. Az aforizmák sorát (véletlen-e?) a *Fama* című rövid fejtegetés nyitja meg:

„Az jó hír olyan mint a vas lánc, amely nem egy karikából leszen meg, sem hárombul, sem tízből, hanem sokbul; így egy cselekedettel nem mindjárt nyerhetsz jó hírt és nevet, sem egynéhánybul, hanem sokbul és ha nyersz is, s veszteg heversz, elvész a híred, mint vas láncot a rozsdá megeszi; eljön egy más új ember, az ki első cselekedetivel elfordítja rólad a világ szeméit önmagára.

⁷¹ A kulcsfontosságú levélre R. Várkonyi Ágnes irányította rá a figyelmemet a jelen tanulmány előadásváltozatának 1996. február 28-i vitáján az MTA Irodalomtudományi Intézetében, amit ezúton is köszönök. Az eldugott helyen (Körmendi Füzetek, 2. évf. 1942. 172–176.) IVÁNYI Béla kiadásában megjelent misszilita a *Zrínyi-dolgozatok*, IV. 1987. 290–294. közölte újra.

⁷² Érdemes volna megvizsgálni a levél szövegszerű egyezéseit is a *Vitéz hadnaggyal* (különösen a VI. diskurzussal.)

Hitemre vagyok úgy, ha az ellenség te felőled és hadad felől sokat tart, nagy grádiccsal feljebb az te dolgod; viszont, ha semminek alít, az a *confidentia sui* a ki ő benne vagyok, vitézséget és bátorságot nevel ő benne.”⁷³

Az aforizma első része a cicerói *fama bona*-konceptió humanista értelmezését adja vissza: a hírnév mulandó, megszerzése fáradságos, gyarapítása komoly erőfeszítést kíván, s halálunk után menthetetlenül elenyészik.⁷⁴ A második mondatban kifejtett hír-konceptiója a reneszánsz irodalmi toposzok helyett inkább a tömeglélektan rendszerében értelmezhető, retorikai szempontból pedig a *vox, rumor* kategóriájáról van szó, amely manipulálható, s Zrínyi szerint a jó cél érdekében manipulálható is.⁷⁵

A *Vitéz hadnagy* egyéb helyein is fel-felbukkan a tradicionális *fama-gloria* – gondolat („Sokféle jószágos cselekedetek vannak; némelyek akik nyilvánvalók, jó hírt, becsületet, tisztességet szereznek és nem sokakul láttatnak, és ezek azok, akik az embernek szerencsét csinálnak”);⁷⁶ lehetséges a fogalmak alárendelése, a Fortuna-kategóriába olvasztása („Csak jó szerencsét adjon hát az Isten, semmit többet nem kell kívánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hírnök-nevünk ebben foglaltatik”);⁷⁷ de a tapasztalati anyag egyértelműen felülkerekedik: a mű döntő hányada a modern értelemben vett hír, az információ manipulálásának technikái körül forog. Lássunk néhány példát!

„Minden ujság, minden történet a hadi állapotban nagy változást csinál; egy szó, az kit nem jó érthetnek a vitézek, negy zenebonát szerezhet és veszedelmet. Volt immár oly dolog is, hogy a várnak belső kapuját rontották volna a vitézek, de a szorosságtól hogy nem férhetett hozzá, aki rontotta, kiáltotta a társainak:

⁷³ *Vitéz hadnagy*, I. aph. In ZRÍNYI, i. m. I. 467–468.

⁷⁴ A klasszikus hely: FRANCISCUS PETRARCA, *De remediis utriusque fortunae*. In Uő., *Prose*. A cura di GUIDO MARTELLOTTI. Milano – Napoli, 1955. 632–636. (La letteratura italiana. Storia e testi, 7.). Magyarul KARDOS Tiborné fordításában: FRANCESCO PETRARCA, *Orvosságok jó és balsors idejére*. In *Kenezásnsz etikai antológia*. Szerk. VAJDA Mihály. Bp., 1984. 42–43. Megjegyzendő, hogy itt Petrarca „nyilvános” használatra szánt, klasszikus (cicerói, s különösen a *Somnium Scipionis*-t hasznosító) fama-konceptiójáról van szó, arról, amelyet az *Africa*-ban és a fentebb hivatkozott *Trionfi*-ban is kifejtett. Ezzel teljes ellentétben áll az irodalmi hírnévre vonatkozó elképzelése, amely levelezéséből is mindenekelőtt a (mint címe is mutatja) belső, „céhbeli” terjesztésre készült *Secretum* c. dialógusából bontakozik ki. (Vö. erről ALBERTO ASOR-ROSA, *La fondazione del laico*. In *Letteratura italiana. V. Le questioni*. Dir. Alberto ASOR-ROSA. Torino, 1986. 66–72.; valamint HANS BARON monográfiáját: *Petrarch's Secretum. Its Making and its Meaning*. Cambridge, Mass., 1985., különösen 123–151.) Kézenfekvő (bár a kérdés általam áttekintett szakirodalmából hiányzó) következtetés, hogy a 16–17. század politikai diskurzusa, az itt követett manipulációs technikák az udvari traktátusirodalom közvetítésével egyenes örökősei Petrarca gondolatainak az irodalmi propagandáról, az önreprezentáció sajátos eljárásairól. (L. erről *Égi és földi dicsőség. A közvélemény...* c. id. kézirat.)

⁷⁵ A 'hogyan' kérdését illetően Zrínyi részletesebb leírást is ad a 49. aforizmában: „Az hír olyan, mint a hegyről gördülő hó, az mely mind többet ragad magához. A hír messzéről ha jön, mindenütt nevelkedik: valaki száján általmégyen, mindeniknek az ő passióját magához veszi. És ennek hadi dolgokban van inkább hatalma. [...] Azért, azon légy, hogy a híredet neveld minden mesterségeddel, hadd nőjön felőled rettenetes hír az ellenség fülében. Viszont, meg ne rettenj, ha az te ellenségednek nagy híret hallod, mert talám hamis, és ő akartva neveli. Továbbá azt is tudnod kell, hogy azt a hírnek hamisságát, ha tudod is te, talám az te egész hadad nem tudja: és azért elebb hogysen mindjárt kockára tedd az népedet, mutasd meg néki, hogy hamis az amit felőle hirdetnek [...] Vide plura Aphoris. 1.”

ZRÍNYI, i. m. I. 503–504.

⁷⁶ Uo. 6. disc. (Id. kiad., 462.)

⁷⁷ Uo. (Id. kiad., 466.)

hátrább álljatok, ebből oly kiáltás támad, hogy mindnyájan hátrát kiáltanak és futni kezdenek.”⁷⁸

„Szükség néha a hirt maga felől nevelni, hogy az ellenség rettenjen, néha pedig eltitkolni, hogy véletlen találjad, és együtt hozni a hirt magával, amiképpen sok effectusa van a hírnek, úgy sokféleképpen kell vele élni.”⁷⁹

„Kapitánnak szükséges az kegyesség és kegyelmesség, nemcsak jó hírért, névért, hanem haszonért is.”⁸⁰

„Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halován orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt mit a nyelve mond, az orcájának színe meg ne hazudtolja. [...] És kénszeritetem mondani, hogy minden dologban rossz a képmutatás és az fictio; de az ilyen occasiókban nemcsak nem rossz, sőt inkább szükséges; mert ha félsz is, nem kell mutatni magadat, hogy félsz, hanem viszont bátorságot és fiduciát.”⁸¹

A hírek és rémhírek pszichológiai hatáselemzése, a színlelés és leplezés, a titoktartás, a kémek használata, a kegyesség pragmatikus célzatú igénybevétele – a *Vitéz hadnagyban* mind az ideális katonai vezető sikerközpontú, taktikai és stratégiai eljárásai. „Lefordíthatók”, értelmezhetőek azonban a politika kontextusában is, mind elméleti, mind pragmatikus szinten.

A *Mátyás király életéről való elmélgedésekben* Zrínyi a machiavellista, a vallással szemben a politikai szempont elsőbbségét érvényesítő uralkodó ideálját rajzolja meg, természetesen aktualizáló céllal. Mátyás a leszámolás alapján történő trónutódlás legitimitásával nem rendelkezik; hatalomra az *idoneitás*, az alkalmaság elve alapján kerül, a közvélemény nyomására. S ha valahol, akkor itt, a megválasztás körülményeiről írott sorokban szövegszerűen is tettenérhető a *Vitéz hadnagy* következtetéseinek politikai hasznosítása:

„Nagy dolog azért jó tisztviselőt tudni választani; néha azért, akit mi nem ismerünk is, a vox populi megmutatja; a kapitánnak kell osztán megítélni, hogy egyez-e a községnek ítéletével: mert nem mindenkor, hanem aliquando, fama eligit.”⁸²

„...előbb hogysémmint elválaszták, egynehány nappal a pesti gyermekek csoportonként kiáltják vala Mátyás király nevét; heában ellenzették ezt a kiáltást az ellenkező urak, mert annál inkább kiáltják vala. [...] Sokszor csudálkoztam magamban a históriák olvasásában, honnan lehet az, hogy néha nagy történeteket az emberek és a község közönségesen elébb tudják meg, hogysémm történnék jóval is. Portugalliában, előbb, hogysémm mostani János királyt, az ki akkor Dux Bragantiae vala, választották volna, egynehány esztendővel egy manifestum jött ki az egész Európában széllel: de jure Ducis

⁷⁸ Uo. 5. cent. (Id. kiad., 562.)

⁷⁹ Uo. 81. aph. (Id. kiad., 532.)

⁸⁰ (Ha ti. kegyetlen ember hírében áll, az ellenség nem adja meg magát, inkább utolsó csepp véreig harcol, hiszen kegyelemre nem számíthat.) Uo. 60. aph. (Id. kiad., 518.)

⁸¹ Uo. 28. aph. (Id. kiad., 490–491.)

⁸² Uo. 117. aph. (Id. kiad., 556.)

Bragantiae in regnum Lusitaniae, penig még akkor sem ő néki, sem senkinek eszében az változás nem vala [...] Mi okokbul legyenek ezek, senki nem tudja, és sem philosophiánk, sem theológiánk nem ér addig, hogy ezt meg tudnánk fejteni. Így Mátyás királynak is választását elébb vigadták meg, hogysem lett volna. Talám az magyarországi genius, aki akkor hatalmasabb volt az többinél, valamely láttat által hirdettette ki az emberekkel. Talám az Isten azt az kiáltást is grádicsnak csinálta a választásra, s ez az argumentom is használt a visszavonó urak között: vox populi vox Dei.”⁸³

A fáma rejtélyes hatalmáról szőtt gondolat sor egyrészt a *vox populi*, a közvélemény politikai hasznosságára-hasznosítására veti a hangsúlyt, másrészt, a portugál példa felhozásával, konkrét politikai analógiát sugall: János herceget az elnyomó spanyol Habsburgok ellen fellázadt portugál nemzet emelte királlyá 1640-ben. Zrínyi természetesen nem véletlenül elmélkedik a kérdéstről az 1650-es években. A kortársaknak címzett célzás egyértelmű: az alkalmatlan uralkodó eltávolításáról és az Isten által választott király hatalomátvételéről szóló sorok igencsak aktuálisak a királyi Magyarország formálódó „ellenzéki” táborában. Az argumentáció, amely korábban szinte mindig protestáns oldalon jelent meg (gondoljunk csak például a Báthoryt váltó Bethlen Gábor „Deo electus” voltára!)⁸⁴ éppen a portugál ügy kapcsán kerül felhasználásra katolikus részről. Hagyjuk itt most függőben a kérdést, hogy vajon Zrínyi maga mennyire vette komolyan saját – meglehetősen protestáns ízű – érvelését (ti. hogy a „közvélemény” a történeket közvetlenül irányító Isten akaratának közvetítője volna), s fordítsuk figyelmünket a szóban forgó részlet forrására, Vittorio Siri *Il Mercurio*-jára, ahol Zrínyi a portugál felkelés legjobb korabeli összefoglalóját olvashatta.⁸⁵ Ebben bizony éppen hogy az övétől eltérő szemlélet jegyében kerül bemutatásra a közvélemény propagandisztikus, manipulatív felhasználása. A hatalomváltást legitimálni akaró lisszaboni püspök

„...fényes körmenetet rendezett a városban, részint, hogy lelkesítse a népet, részint hogy szilárdan megerősítse meghozott döntésében, az új király választásában; s nagyon okosan odahatott, vagy inkább kihasználta, hogy a feszültekről véletlenül leesett az egyik kar, amelyet kezébe fogott, s így hitelesítette a felkelést egy vallásos gesztussal, hogy bizonyítsa a népnek: mindent Isten különös gondviselése intézett, s a braganzai herceg ügyének védelmezésével Isten ügyét védelmezik. E hiszékenység megerősítésére ősi próféciákat és újabb csodás jelenéseket is felhasználtak...”⁸⁶

A „csodák” részletezése után a szerző ismét megerősíti: ezeket „azért terjesztették, hogy állhatatossá tegyék hűségében az alacsonysorú népet”. A szervezők, élükön a püppökkel, nem tettek mást, mint hogy levonták a szükséges követke-

⁸³ Mátyás király életéről való elmélkedések. In ZRÍNYI, i. m. I. 595–596.

⁸⁴ L. erről részletesen HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Bp., 1994. (Humanizmus és reformáció, XXI.), különösen az Alvinczi és a Bethlen Gábor körül csoportosuló értelmiségiek publicisztikai tevékenységéről szóló fejezetek, i. m. 100–161.

⁸⁵ A forrásra felhívta a figyelmet KLANICZAY, *Zrínyi helye*, 194–195.

⁸⁶ Vittorio SIRI, *Il Mercurio ovvero historia de’correnti tempi*. I. Casale, 1644. 128. A jósálatok politikai hasznosításáról l. Ottavia NICCOLI, *Profeti e popolo nell’Italia del Rinascimento*. Roma – Bari, 1987.

tetést a *ragion di stato* irodalmának korabeli bestsellerében, Virgilio Malvezzi Tacitus-diskurzusaiban olvasható megfigyelésből:

„...aki a népet felhasználva akar felemelkedni [...] ne adjon neki időt a megfontolásra, hanem amint megőzte, azonnal kockáztasson. A nép ha időt kap, amint tudatára ébred, mit tett, tüstént megbánást tanúsít, és aszerint cselekszik. Ez mindig általános érvényű szabályként szolgál majd: ha valakit akár ékesszólással, akár jutalommal, akár bármi egyéb mesterkedéssel ráveszünk, hogy természete ellenében cselekedjék, a hatás addig tart [...] ameddig nem jut egy kevés ideje a meggondolásra. [...] Ha tehát valaki a népet a mondottak értelmében fel kívánja használni, gyorsan tegye, és úgy, hogy ne maradjon idő a megbánásra.”⁸⁷

Amint azt Gabriel Naudé is tanácsolta a portugál felkelés előtt egy évvel megjelent, sok szempontból ugyancsak „Malvezzi köpönyegéből” kinőtt alapművében:

„A fejedelmeknek és tanácsosaiknak azon kell buzgón fáradozniuk, hogy beszédükkel meggyőzzenek, hamis szín alatt félrevezessenek, és prédikátorok vagy csodatételek által, a szentség ürügyével jussanak közelebb céljukhoz; vagy pedig alkalmazzanak szakembereket, akik titkos iratok, apológiák és nyilatkozatok szakszerű elkészítésével és kiadásával tévesszenek meg.”⁸⁸

Nos, Zrínyi ez utóbbi munkát ismereteink szerint nem olvasta, az előbbi viszont annál inkább megjegyzetelte – így legalábbis kételkedhetünk benne, hogy a Mátyás-tanulmány fentebb idézett sorai „egy az egyben” azt jelentik, amit állítanak. Annál is inkább, mert az információk manipulálásának a Naudééhoz hasonló modern teóriájával mind Siri idézett munkájának ajánlásában, mind a Siri által gyakran hivatkozott Agostino Mascardi írásaiban is találkozhatott. (Ez utóbbiak természetesen szintén megvoltak könyvtárában.)⁸⁹ A II. Rákóczi Györgyhez intézett emlékiratában bőven hasznosítja a belőlük adódó következtetéseket – de értelmezhetjük ezt akként is, hogy olvasmányélményei csupán megtámogatták a *Vitéz hadnagyban* követett gondolatmenet tanulságait. A „Nádori emlékirat” min-

⁸⁷ *Come possono i Principi acquistarsi l'aura Popolare. Come il privato debba valersi del favore del Popolo, e che parte habbia a dare il Principato. Discorso decimoterzo.* In Virgilio MALVEZZI, *Discorsi sopra Cornelio Tacito.* Venetia, 1635. 95. és 99–100.

⁸⁸ Gabriel NAUDAE, *Bibliographia politica et Arcana status.* Cura Lupi FECIALIS. Halae Magdeburg, 1712. 383. Az első kiadásról vö. 58. j.

⁸⁹ Agostino MASCARDI, *Prose vulgari.* Venetia, 1630. A Siri-féle Mercurio-előszó részletesebb elemzése nélkül, legyen szabad itt az illusztráció kedvéért egyetlen párhuzamot említeni. Zrínyi így ír a Mátyás-tanulmányban: „Arra tanítja a discretio a historicusokat, hogy a nagy fejedelmek fogyatkozásokat mikor írjuk, ne írjuk mint vétkeket, hanem sicut virtutes imperfectas...” (ZRÍNYI, *i. m.* I. 600.) A közhely ugyan közhely marad, de a Zrínyi-könyvtár ismeretében megkockázthatjuk, hogy talán mégis a következő helyről merítette Zrínyi a „discretio” tanítását: „...mivel a fejedelmek cselekedeteit tekintve igen nehéz, ha nem lehetetlen, hogy életük minden pontban megfeleljen annak a tökéletességnek, amely megkívántatnék: azokban a dolgokban, amelyek érdemesek a dicséretre, az igazságot hasonlat formájában kell előadni; ha viszont úgy adódik, hogy valamely nem teljesen tökéletes dolgot cselekedett, nem kívánatos, hogy azt nagy szorgalommal megszépítsük: hanem a fejedelemség iránti tisztelettől vezéreltetve, inkább az erény tökéletlenségének, mint a rosszindulatból eredő hibának kell itélnünk”. Vittorio SIRI, *Il Mercurio ovvero historia de'correnti tempi.* I. Casale, 1644. „Lettore” (sztlan.)

denesetre a politikai praxis szintjén összegzi a *Vitéz hadnagy*ból kibontható hír- (hírnév-) koncepciót.

Tudjuk, hogy Zrínyi az ötvenes években komoly reményeket fűzött Rákóczi esetleges királlyá választásához, az Erdélyből kiinduló országegyesítéshez. A fejedelem ambícióival, politikai céljaival egyetértett – azok képviselésével (ha úgy tetszik: „szcenírozásával”), a külföldi közvélemény elhanyagolásával már kevésbé. Az elhunyt Pálffy nádorról írott sorok valójában Rákóczi okítására szolgálnak:

„...kivántatott volna ugyan palatinusban is, önagyságában az dolgoknak véghezvitelében egy kevés patientiái, mert az igazság, noha kívánja tőlünk, hogy hirdessük és fogjunk mellette kiállással is, mindazonáltal nem mindenik idő alkalmas arra is, s az mikor dissimulációval vihetünk többet végben, az igazság szereteti kényszerit minket, hogy dissimuláljunk.”⁹¹

A dissimuláció itt (akárcsak az Új-Zrínyivár építése körüli vitában)⁹² a hatalom szűkebb berkeiben folytatott politikai harc eszköze. Am az „igazság szeretete” legitim eljárásá teszi a szélesebb publikum meggyőzésében is, amint azt a Montecuccoli ellen írott röpiratban is megfigyelhetjük, ahol Zrínyi érvelése (mivel az udvart közvetlenül támadni nem akarja) az udvar utasításainak engedelmesskedő tábornok ellen irányul. (Aki egyébként ugyancsak nem értett egyet az őt Erdélybe rendelő bécsi döntéssel.)⁹²

A „Nádori emlékirat” konkrét javaslatot is tesz a nemzetközi közvélemény kedvező irányba történő befolyásolására:

„...noha Nagyságos Uram, az fejedelmek az magok cselekedetirül senkinek nem másnak, hanem az egy Istennek adnak számot, mindazonáltal az jó és dicsőséges fejedelmek találták meg azt magokban, hogy az ő cselekedetek és vitézi győzedelemek nagyobb tündökléssel marad meg ez világon és jobban elszaporodik, ha az ő hadakozásinak okait és módjait, úgy mint az győzedelemeket is, jó historikusoknak adják kezében, akik osztán jövendő saeculumoknak is adják értékesre, azért az én uram [ti. Zrínyi] minduntalan gondolatjában forgatja, hogy miként ezek az Nagyságod dicsőséges győzedelemi olyan fényesen fennmaradjanak, az mely tündöklőül véghez vitettettek, és hogy sem moly, sem rozsda, sem irigység kárt ne tegyen benne, az minthogy kétség nélkül igyekszik, jutott eszébe egy európás historicus úr, az mely jöllehet olaszul ír, de res gestas a mi országunkban deákul teszi bé könyvébe, legfőképpen ha mi levélbeli instrumentum jó kezében, úgymint *causae belli, pacis conditiones, litterae principum, manifesta*, és más olyanokat.”⁹³

Nos, az „európás historicus úr” nem más, mint maga Vittorio Siri, aki az emlékirat szerint személyes ismeretségben állt Zrínyi Miklóssal.⁹⁴ Siri pedig nem

⁹⁰ II. Rákóczy Györgynek, 1653. november. In ZRÍNYI, i. m. II. 178.

⁹¹ Legújabbban: PERJÉS Géza, *Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború*. In ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus*. S. a. r. IVÁNYI Emma, szerk. HAUSNER Gábor. Bp., 1989. 25–99.

⁹² A röpirat propagandisztikus érveléséről, Perjés Géza kritikájának (A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. Századok, 1961. 507–533. és uo. 1962. 25–45.) eredményeit is hasznosítva: KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 721–729.

⁹³ ZRÍNYI, i. m. II. 189–190.

⁹⁴ A korábbi irodalmat összefoglalva: KOVÁCS, S. I., i. m. 95–101.

akárki: a korabeli publicisztikus törtéíráás legnagyobb hatású művelője, Mazarin kardinális egykori titkára és „panegyristája”, aki *Mercurio*-sorozatával valóságos rettegesben tartja az európai udvarok vezető politikusait.⁹⁵ Őt kellene megfizetni, ehhez ajánlja segítségét a jó kapcsolatokkal rendelkező Zrínyi. Annál is inkább lépni kellene, mert ellenkező esetben mások teszik meg ugyanezt:

„Bűn volna, Nagyságos Uram, ezeket a Nagyságod szép győzedelmeit [...] valami rossz penna megmocskolná. Avagy ha Nagyságod irígyi ugyanennek a fő historicusnak másformán és nem igazán adnák leírnia, az minthogy kétségkívül extenuálni igyekezni fognak.”⁹⁶

A technika egyszerű:

„...jó volna, ha Nagyságod ez szép cselekedetet valami jó deák pennával leíratná és minden állapotját, circumstantiáját, az kit Nagyságod akar, describáltatná és bár csak az én uramnak [ti. Zrínyinek] küldené Nagyságod egy meghitt szolgálja által; őnagysága osztán Olaszországban maga szolgálja által beküldené ahhoz az historicus úrhoz, akivel immár is őnagyságának vagyon valami ismeretsége és őnagyságának vagyon obligatiója hozzá...”⁹⁷

De nem csupán a történetíróat érdemes tájékoztatni – Zrínyi a firenzei nagyhercegnek is továbbítaná a propagandairatot:

„...avval az úttal, mikor uram őnagysága beküld a florentiai fejedelemhez, oda is osztán ezeket az aktákat beküldené, aki nagyságodnak és a magyar névnek becsületire volna.”⁹⁸

A javaslat jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.⁹⁹ Zrínyi fáma-konceptiójának utolsó fázisát mutatja: a hírverés által célzott közönség „az nagy kereszténység”, illetve „föld, tenger és ég”, a „mennyei udvar” helyett immár a francia és az itáliai udvarok mértékadó körei. A fáma terjesztésének célja nem az égiek által hitelesített örök glória megszerzése, hanem (pontosan kidolgozott politikai tervhez igazodva), a fejedelem nemzetközi pozícióinak erősítése. Különösen nagy figyelmet fordít Zrínyi a közvetítés problémájára. A *Szigeti veszedelem* a priori adott „referenciacsoportja”, a vitézi közösség helyett csak a (köz)vélemény, az *opinio* igazolhatja vissza a hírnevet, és biztosíthat (politikai) sikert – a közvélemény befolyásolására pedig tekintélyes, az arra legalkalmasabb iskolához tartozó publicistát („fő historicust”) kell megnyerni.

A modern szempontokat követő elképzelés, a manipuláció tudatos alkalmazása ugyanakkor – s efelől a művek és a levelezés ismeretében nem sok kétségünk lehet

⁹⁵ L. róla Sergio BERTELLI, *Ribelli, libertini e ortodossi nella storiografia barocca*. Firenze, 1973. 218.

⁹⁶ ZRÍNYI, i. m. II. 190–191.

⁹⁷ Uo. 191.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Jóllehet, nem tudjuk, Rákóczy élt-e vele? (Siri *Mercurio*-jának kötetei egyre nagyobb késéssel jelentek meg – az utolsó, a tizenötödik, csak 1684-ben hagyta el a nyomdát – így a várt hatást már semmiképpen nem érhették el. Mindazonáltal eddig senki nem vizsgálta meg, írt-e Siri Rákóczi György hadjáratairól, s ha igen, milyen források alapján tette ezt.)

– mérföldekre esett Zrínyi lelki alkatától, habitusától, mélyen hívő és erkölcsös meggyőződésétől.

„Nyomorúság, de mit tehetünk róla: az eszes hadnagynak mindenfelé kell lenni történet ellen felfegyverkezettnek, és késznek; néha karddal, néha ésszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállanunk erre a világi scénára. Az ki csak egyféle personát hordoz és nem transformálhatja magát másra, lassan viheti a maga dolgát előre” – írta már a *Vitéz hadnagyban*,¹⁰⁰ tehát igen korán levonta a következtetést a kétféle „színház” összepáztításának lehetetlenségéről. Emberi számítással-erővel az istentelen *raison di stato* érvelése és az abból következő értékrend nem cáfolható, sem nem távoztatható el, legalábbis „erről a világi scénáról” nem. Ilyen a világ, a politika világa – elfogadjuk a szabályait vagy kivonulunk belőle: *tertium non datur*. A probléma kiemelt helyen jelenik meg a kor politikával foglalkozó vallásos gondolkodóinál, olyanoknál is, akiknek munkáit Zrínyi forgatta-olvasta, mint például Nicolas Caussin-nál vagy Wilhelm Efferennél. Az utóbbi *Manuale politicum*-ából idézünk:

„...az ateizmus [ebben a kontextusban. a *raison di stato* „hamis politikája” – B. S.] azért is kedves az embereknek, mert miközben az értelem és a hit minden alapelvét tagadja, az ördög sugallatától segítvén könnyen védelmezi magát; nehéz tettenérni; nem ismeri el bűnös voltát; szabad utat enged minden aljasságnak, bűnnek és kegyetlenségnek; az igazat és igazságtalant, a kedvezőtlent és kedvezőt az emberi dolgokban mind a szerencsének tulajdonítja, és bármely vallást [...] hasznossá tesz (vagy annak állít be) a maga számára. Ó, bárcsak Isten eltávoztatná ezt a rosszat a keresztény világból, amit annál is inkább óhajtunk és kérünk kell, mert a hitelvek tagadóival és a szerencse erejének követőivel szemben elégtelen az emberi igyekezet.”¹⁰¹

Klaniczay Tibor joggal írta, hogy ezeknek a szerzőknek Zrínyi „műveire gyakorolt hatásának [...] semmi nyoma”.¹⁰² Szerintünk sem közvetlenül igazolhatóan a művekre, inkább Zrínyi egész, hasonló ellentmondások közt őrlődő tragikus személyiségére gyakoroltak komoly hatást; állításaik „benne voltak a levegőben”. A kor kihívására adott válasz és a belső meggyőződés ellentéte törvényszerűen vezetett Zrínyi életének utolsó éveiben egyfajta skizofrén állapothoz. A kettős értékrend megjelenése már jóval korábban dokumentálható. Emlékezzünk csak a Mátyás-tanulmány idézett soraira a próféciák és előjelek transzcendens eredetéről, és állítsuk melléjük a *Vitéz hadnagy* ötödik diskurzusának már-már cinikus kiszólását¹⁰³ a jóslatok értékéről és politikai hasznosításáról:

„Mert hallgatok amaz köz prófétiákrul, akit mind török, mind keresztényen a nyelveken forgatnak, hogy közel vagyon az török hitnek romlása; azok né-

¹⁰⁰ *Vitéz hadnagy*, 94. aph. In ZRÍNYI, i. m. I. 543–544.

¹⁰¹ EFFEREN, i. m. (1634.) 8.

¹⁰² KLANICZAY, *Zrínyi helye*, 187.

¹⁰³ A szó szoros értelmében „kiszólásról” van szó: hiszen Zrínyi itt hagyja el az addig szinte szó szerint követett-fordított forrását, Jean de SILHON, *Le Ministre d'État* c. művét (l. KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 412. skk., Uő., 1985. 162–175.), és kezd önálló eszme-futtatásba (KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 417.) a török elleni hadjárat szükségességéről.

kem kevés impulzust adnak, jóllehet Julius császár annak is hasznát vette volna.”¹⁰⁴

Am a jelenség az életrajz tényeinek szintjén is visszaigazolható, méghozzá egyre szembeötlőbben. Az újabb történeti kutatások kétséget kizáróan bizonyították, hogy az 1661–1664-es időszak Zrínyi politikai pályafutásának csúcsa volt. Soha nem látott tudatossággal, a koncepciózus államférfi elszántságával és a képzett diplomata ravaszságával vetette bele magát a mindent eldöntő összecsapásba. Tévedés ne essék: nem a török elleni harcról van szó, hanem a regensburgi birodalmi gyűlés diplomáciai ütközetéről – itt dőlt el, lesz-e elég pénz, politikai támogatás, megfelelő katonai vezetés a háború sikeres megvívásához.¹⁰⁵

Az irodalomtörténet-írás ugyancsak megalapozott sejtése szerint ugyanebben az időszakban egy új eposz terve foglalkoztatta Zrínyit: a magyarság pusztulását akarta megírni, a nemzethalál réme és a személyes végzetvárás kínja között őrlődött – a „Szörnyű idő” víziója rémlett fel képzeletében. Elkomoruló világgképében a „Fátum” immár nem az emberek számára néha kiszámíthatatlan isteni gondviselés megfelelője, hanem „valami gonosz, kegyetlen hatalom”.¹⁰⁶ Erdélyi barátjának írta egyik utolsó „irodalmi” levelében:

„Úgy látom, az gonosz Fátum minden jó tanácsokat az inevitabilis necessitással excludál mitőlünk, szegény magyaroktól. Imo venit summa dies et ineluctabile fatum Pannoniae, minden más applicatióknk, úgy tetszik, bolondság, contra stimulum calcitrare [...] készen várom, az Isten mit ad és mit disponál felőlem, és annyira contemnáltam minden rettenetességeket, hogy ultro provocálok az Fátumot. Una salus victis, nullam sperare salutem.”¹⁰⁷

Provokálta is. Érdemes felfigyelni 1663–64. évi katonai és diplomáciai akcióinak belső ellentmondásaira. A távlatokban gondolkodó, János Fülöppel és XIV. Lajossal levelező, ragyogó helyzetfelismerő képességgel megáldott politikus, alapos hadelméleti felkészültsége ellenére, hibát hibára halmoz a harctereken. Nehezen

¹⁰⁴ *Vitéz hadnagy*, 5. disc. In ZRÍNYI, i. m. I. 455. A 16. században végig jelentős próféciairadalom kapcsolódik a török kiűzésével – esetleg megtérítésével – összefüggő ideákhoz, l. pl. A. OLIVIERI, *Il significato escatologico di Lepanto*. In *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*. A cura di Gino BENZONI. Firenze, 1974. 257–277.; Carlo GINZBURG, *Due note sul profetismo cinquecentesco*. Rivista storica italiana, LXXVIII. évf. 1966. 211.; az elképzelés nem veszt erejéből a századfordulón és a 17. század első felében sem, l. C. D. ROUILLARD, *The Turk in the French History, Thought and Literature (1520–1660)*; Paolo PRETO, *Venezia e i turchi*. Firenze, 1975.; más kérdés, hogy a műveltek szemében – mint Zrínyinél is megfigyelhetjük – eszközszerűvé válik, l. Delio CANTIMORI, *Aspetti della propaganda religiosa nell'Europa del Cinquecento*. In Uő., *Umanesimo e religione nel rinascimento*. Torino, 1975. 174.

¹⁰⁵ Zrínyi mozgalmának diplomáciájáról alapvető: R. VÁRKONYI Ágnes, *Török világ és magyar külpolitika*. In Uő., *Magyarország keresztútjain*. Bp., 1978. 175–229.; az újabb szakirodalomról: BENE Sándor, *Zrínyi-levelek 1664-ből*. ItK 1992. 225–242.

¹⁰⁶ KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 741. Zrínyi fátum-felfogása túl bonyolult kérdés ahhoz, hogy egy, a hírnév-koncepcióval foglalkozó tanulmány retorikus zárlatában részletesen foglalkozzunk vele; a kérdésre a későbbiekben még vissza kívánok térni, hasznosítva a Klaniczay Tibor feldolgozása (*A fátum és a szerencse Zrínyi műveiben*. Bp., 1947) óta született újabb kutatási eredményeket. Azt mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy Zrínyi fatalista hajlandósága az utolsó években legföljebb csak erősödhetett, hiszen már igen korán megjelenik, méghozzá a korábban idézett 1648. évi levelében: „leg erőtlenebbek és rendtelenebbek vagiunk, az neve van inkább országunknak hogysen valósága [...] Az mi üdökn olyan hogy halgatva kel vesznünk [...] akar mint kiáchnk mi ketten ugyan chak mi vagiunk, mind vertek, mind vétkek.” L. 71. j.-ben i. h. 292.

¹⁰⁷ Ismeretlenek, 1663. május 2–15. In ZRÍNYI, i. m. II. 326. és 329.

védhető helyen építi fel – a török és a bécsi udvar határozott tiltakozása ellenére – Új-Zrínyivárat. Téli időszakban, csekély stratégiai haszonnal, provokatív támadást indít a Dráva mentén, s elfoglal ugyan néhány erődöt, felgyújtja az eszéki mocsarakon átvezető hídrendszer egy részét, de a török, mint az várható volt, rövid idő alatt újjaépíti a felvonulási útvonalat. Elégtelen katonai erővel és felszereléssel, reménytelenül megkésve, nekigyürkőzik a hatalmas kanizsai török erődítmény ostromának – a felmentő sereg érkeztekor is nehezen akarja abbahagyni... és még sorolhatnánk, egészen Új-Zrínyivár felmentésének tervéig.

A paradoxonok csak egyféleképpen magyarázhatók „logikusan”. Zrínyi 1663–64-ben nem a katonai ésszerűség követelményei, hanem a *Szigeti veszedelem* forgatókönyve szerint cselekedett. Magára vonta, saját birtokaira irányította az eredetileg északnak induló török főserg támadását, akárcsak dédapja, a szigeti Zrínyi. Kihívta a végzetet, színre akarta vinni, jelképpé emelni a saját halálát.¹⁰⁸

Nem sikerült.

Sándor Bene

LA 'FAMA' E L 'OPINIONE PUBBLICA' NELLE OPERE DI MIKLÓS ZRÍNYI

Il saggio cerca di seguire la formazione dei concetti 'fama' e 'gloria' nel pensiero del maggior poeta e uomo politico del Seicento ungherese, Miklós Zrínyi (1620–1664). Come ipotesi di ricerca, si anticipa la probabilità di un certo passaggio dalla sublime metafora del 'Theatrum mundi', presentata nell'*Obsidio Sygethiana* (1646–1649) all'uso politico manipolativo della fama (Theatrum politicum) che si riscontra nel puro pragmatismo delle ultime lettere e trattati politici dell'autore. La conclusione invece è alquanto diversa dal presupposto. Un'analisi attenta rivela l'esistenza contemporanea dei due approcci, reperibile già nelle lettere degli '40. La peculiarità dell'itinerario intellettuale del Zrínyi consiste appunto nel fatto che questa convivenza dei due 'teatri' è sempre meno pacifica, in proporzione al riconoscimento della loro incompatibilità, innanzi tutto dal punto di vista morale. La consapevolezza a cui di passo in passo ci si arriva, risulta autolesiva, autodistruttiva. Miklós Zrínyi, uomo politico astuto, manipolatore brillante della propria (e altrui) fama, nel 1663 e 1664, nel corso della guerra col Turco, cerca di mettere in scena la morte eroica del suo bisnonno, caduto nella difesa di Szigetvár contro Solimano nel 1566. Generale provato in cento battaglie, lettore congeniale di Guicciardini, si attiene rigorosamente alla sceneggiatura del proprio poema epico. Teorico della ragion di stato, esperto dell'arte della guerra, agisce contro ogni ragione militare e politica: provoca e sfida il nemico, anelando l'apoteosi del grande bisavo. L'ironia del destino: la schizofrenia tragica non viene appagato, né da una fine grandiosa, né dall'applauso del pubblico divino. Nello stesso anno dei suoi più grandi successi e fiaschi politici e militari, il nostro autore si imbatte nella morte più banale che si può: durante una caccia, lo l'uccide un cinghiale ferito.

¹⁰⁸ KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 736. hasonlót állít, azzal a különbséggel, hogy szerinte „az adott helyzetben, amikor [Zrínyi] minden jól kigondolt hadtudományi elképzelése megbukott mások hibáiból, csak a hősköltevény gondolatmenetében tudja már a jövőt elképzelni”. A hadtörténeti kutatások azóta (legalábbis részben) megcáfolták a „jó elképzelések” elméletét. Bármennyire fájó, ideje belátnunk, hogy a török elleni hadjárat stratégiai kivitelezésében (Duna menti támadás) valószínűleg Montecuccolinak volt igaza – mint azt az események két évtized múltán be is bizonyították, vö. Raimondo LURAGHI, *Introduzione. Raimondo Montecuccoli, l'azione e il pensiero. In Le opere di Raimondo Montecuccoli*. Edizione critica a cura di Raimondo LURAGHI. I. Roma, 1988. 24., 99. és passim. (Itt csak jelzem, hogy a kérdés természetesen nem tekinthető lezártnak. Perjés Géza több tanulmányában – legutóbb: PERJÉS, *i. m.* – ellenkező vélemény fejtett ki, akárcsak R. Várkonyi Agnes a dolgozat előadásváltozatának vitáján. Jómagam azért tértem vissza Klaniczay Tibor egykori ötletének-sejtésének némileg átformált kommentárjához, mert az általam követett gondolatmenetből ez következett logikusan. Azt azonban megjegyzendőnek tartom, hogy a magyar kutatók álláspontját kevésbé metaforikus, nagyon is szakmai érvekkel opponálta elsősorban az olasz szakirodalom, különösen Fabio MARTELLI monográfiája: *Le Leggi, Le Armi e Il Principe. Studi Sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli*. Bologna, 1990. A „téli hadjáratot” magam inkább politikai, mint katonai szempontból látom indokoltnak, vö. BENE, *Zrínyi-levelek*, 225–242.)